

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIV. évf.

September — October

5-ik füzet.

Új és régi dolgok.¹

Minden írástudó, ki a mennyeknek országában megtanított, hasonlatos valamely gazdához, ki az ő élésházából hoz elő őt és újat. Máté XIII: 52.

A mennyeknek országa hasonlóan más ős keresztény fogalmakhoz, napjainkban nagy átváltozáson ment keresztül. Igaz, hogy mi most is imáinkba foglaljuk ezt a régi kérést: „Jőjjön el a te országod“, de mi ez alatt nem valami olyan dolgot értünk, mint a hogy a Jézus kortársai sem éppen azt értették, a minek el kell jönni; mert szerintünk Isten országa már itt van. Mi állandóan Isten uralma alatt élünk és az ő hatalma kormányozza a világot nálunk nélkül s befolyásolja lelkünket. Minden rezgés a nagy űrben, minden érzés szivünkben az ő igazgatása alá esik és ahoz tartozik. Az Isten országa ennél fogva képes kifejezése a legfőbb egységnek, melyet a tudomány a világegyetemben lát, az értelem keres a gondolatban és a társadalmi reformátornak reménye, mivel ugyanez az eszmény behat az élet minden viszonyába, a testvériségnek számtalan eszményeit teremti meg, letöri a faj és hit korlátait, és arra törekszik, hogy az emberi tevékenységnek sokféle formáit az iparban és kereskedelemben, a politikában és üzletben, a költészetben, bölcselében, tudományban és művészetben az igazságosságnak egy hatalmas rendjébe foglalja, a mely mindig az egésznek javára szolgáljon. Itt van az a főszegező eszköz, a mely által minden emberi működés végeredményében megpróbáltatik; de ennek haszna egy kérlelhetetlen feltételtől függ — az időtől. Az utolsó ötven év uralkodó gondolata, a mióta Darwin a biologia mezején halomra döntötte a korábbi nemzedékek gondolkozójának

¹ *Carpenter Estlin* értekező beszöde. Mondotta a brit és külföldi unitarius társulat 1909. évi gyűlése alkalmával.

szemlélődéseit — az evolutio lett. Egy fejlődés időszakában vagyunk, a melynek kezdetét és végét nem tudjuk; csak azt tudjuk, hogy a jelenkor erőinek gyökerei a múltban vannak és a jövő alakulásai csak azon erők segítségével fognak történni, a melyek most fel vannak halmozva. Az élet formái e szerint mindig alkalmazkodni képesek a változás feltételeihez és az élet mégis ugyanaz a legegyszerűbb sejtől kezdve a Shakespeare agyvelejéig. A társadalmi rend folyton szövénnyesebbé lesz a Kent barlangja lakóinak első küzdőitől kezdve — akár egy mással, akár a hienával és medvével küzdve — azon birodalomig, a mely békét és törvényt teremt a földgömbön; de születés és halál, éhség és ruházat annak kikerülhetetlen tényezői maradnak. A vallás reszketve indul az ismeretlen félelmek között s lassu és nehéz utat tesz előre, a mig az Atya keblén békésen megnyughatik, de megmarad a Láthatatlan magyarázatának és a felé való hajlandóságnak. A kimagyarázandó tények és azok kimagyarázására szolgáló módszerek teljesen átalakulhatnak, de a jövő egyháza soha sem szakíthatja el magát a mult hitnyilvánulásaitól; ezek átalakulhatnak, tisztulhatnak, kiterjedhetnek, gazdagabbakká, eszményisebbekké lehetnek, kiküszöbölni vagy lerontani nem lehet.

Mindezeket láthatjuk a gondolkozás és cselekvés más köreiben is, mint a melyekkel tulajdonképpen foglalkozunk. A nehézség ennél fogva mindig abban áll, hogy az ót és újat saját magunkra nézve kiegyeztessük és a gyors és eredményes haladást a legkisebb zavar nélkül biztosítsuk. Azon naptól fogva, hogy az apostolok először hirdették a kereszténységet, mindig módosulásokra szorult. Egyetlen léleknek oly erős és mély tapasztalatából indul ki, a mely képes volt azóta korszakok sulyát kiállani. De azonnal tömeget teremt, községeket szervez, jótékony hatást gyakorol a társadalmi életre és megalkotja egy nagy politikai rendben, a melyre épít, a középkor egyházának mesteri épületét. Senki sem nézheti mély rokonszenv és csodálkozás nélkül azt a nagy felfogást, a mely — például — mindenek előtt először az Augustinus irataiban nyilvánul. Ő az emberiség egész történetét egy rendezett célba gondolta összefoglalni, hogy az emberiség nevelése az örökkévaló fönségének szolgáljon, annak akaratját teljesítse és megfeleljen az ő szeretetének. A homályos és távoli multat megvilágította a

mindig fénylő igazságnak tisztább kijelentése és a teremtésnek egész sorozata az angyalok sergének hatalmas hierarchiájával együtt hálás és örökös dicséretzengő testvériségbe foglaltatott egybe. Hogy egy ilyen egyház a hívők felett bölesőjétől sirjáig örködni, lépteit vezetni és tevékenységét irányítani alkalmas; hogy az őt a szentségekkel ellátva, a természetfeletti életbe avatja, hogy az magaviseleti szabályokat ir elébe s a szentek erélyét ébreszti fel; hogy az a tudománynak minden ágát rendezni igyekszik, hogy az a tanulás dajkája és a művészet ihletője kell hogy legyen; hogy az templomokat építhet, kórházakat alapíthat és háborukat csinálhat; hogy az királyokat ültethet fel és tehet le; és egy *Divina Comediát* és egy *Imitatio Chisti-t* írhat — mutatja a kollektív eszménynek rendkívüli hatalmát és annak az emberi lélek megnyugtatóására és fenntartására szolgáló folyton tartó erejét. Legyen, hogy papjai gyakran hűtelenek voltak, hogy ellenőrzése zsarnoksággá fajult és kegyessége nem ritkán szégyenteljes volt. Legyen, hogy rémületbe ejtette az a nagy hatalom, a melyet gyakorolt és reszketett azoktól a tényektől, a melyeknek a szülőanyja volt; nem élt és nem él most se romlásából, hanem igazságából, abból a kielégítésből, a melylyel az emberek jobb vágyakozásainak szolgált és nemesebb törekvéseinek nyújtott, a lovagok és missionáriusok bátorságából, az apácák gyöngédségéből; azon kimaradhatatlan segélyéből és láthatatlan kegyéből a megszámlálhatatlan hű életnek és alázatos imáknak, a melyek betöltötték a gondolat és érzés légkörét és a hívőt a földi jóléten át a menny dicsőségéhez juttatta.

Kikerülhetetlen volt, hogy ezen összefoglaló és egybetartó forma ellen támadt reakciónak egy szélső individualismust kellett eredményezni, a melyben a megváltás egész műve egy egyszerű közvetítőben összpontosult, a hol a bűnös és a megváltó találkoztak. A katolikus felfogással szemben pedig, a mely az egyház által a megtestesülés jótéteményeinek folytonos kiterjesztéséről titkszerűen gondoskodott és a hívőt az isteni életnek állandó hatásaival táplálta, az evangélikus felfogás keletkezett, a mely a keresztet tette a megváltás nagy eszközévé és a Kálváriába foglalta össze az Isten önfeláldozásának egész végtelenségét. Ezen bámulatra méltó tény mellett a sacramentumok és papság kiestek. Az egyház megszűnt az üdv médiuma lenni.

Az által, hogy a hívő a megváltó érdemeinek teljes hittel részesevé lett, a Legszentebbhez jutott és az ő Úrának örömébe fogadtatott. És ez megtörténhetik mindenhol és minden időben. Ehez nem volt szüksége sem felszentelt ügynökre, sem oltárra, sem anyagi eszközre. Egy szó, egy könyv elég arra és a mennyei kegyelem a többit elvégzi. Különösen a kiválasztás eszméje rendkívüli erővel hatott az emberi lélekre. A szellemi dolgok közvetlenségére ez fönséges bizonyíték volt. A bűnös a legfönségesebb viszonyba jutott az örök bíróval. Nem angyali sergeknek sora örködött lélekzet folytó érdekléssel a nagy eredmény felett, a csendes magányban, a szív magába mélyedve, midőn a világ s annak minden lármája eltűnik, hallhatóvá lett a szózat: „A te hited megtartott tégedet“ és a megváltás teljessé lett. Ez mély és igazolt tapasztalat. S kétségen kívül kivételes esetekben most is megvalósul és kegyes lelkek ezt mint egyetlen utat ajánlják és erőszakolják reánk szeretetteljes igyekezettel. De ez nem szükségképpen szabály mindenkire nézve s nem is érthető másképpen, mint az elégtételről szóló tannal kapcsolatban. Vannak mindenki életében krisisek, midőn az eltompult lelkiismeret felébred és az ellankadt hajlamok életre kelnek; midőn a szív öntudatára jutván a maga megkeményedésének, megjobbulásért könyörög és az akarat maga magasabbra tör. De a lélek, mely így bűnbánattal tér vissza az Atyai házba, nem talál útjában állomást ezen legendával: „A kereszten kívül nem üdvözölhetsz“. A hűségnek és őszinteségnek minden útja a szentségnek és szeretetnek szentélyéhez vezet és a mint az erkölcsi és vallásos tapasztalat sorozata szélesbedik és emelkedik, egyszersmind összhangzóbbá lesz az értelmi felfogással is, a melyet a modern gondolkozás nyújt a hívő életének szabályozására és fentartására szolgáló új erők között.

Mert mindenki előtt tudva van, hogy a keresztény hagyományok nagy theologiai eszméi gyors módosulás alatt vannak. A történelem, a tudomány és bölcsелеm mivelése egy különböző légkört teremtenek, a melyben a negyedik század vitatkozásai maguktól kihálnak. Az új testamentumnak, a keresztény szertartások és tantételek eredetének, az egyház ősi történetének okmányait újabb tanulmányok világítják meg. Friss és különböző ismereteknek folyama áradoz, a melynek nagy időre van szüksége, hogy felszivodjék. Az a sokféle hatás, a melyet

Babylonia, Persia, Syria, Egyptom, Görögország gyakaroltak a judaismusra, a világegyetemről és annak erőiről nyert tisztultabb felfogások, a farizeusi törvényszerűség formái, a feltámadásról és ítéletről való népies sejtelmek, a jó és rossz hadseregei közötti háboru Mihály és az ő s kigyó parancsára, az utolsó dolgokról való dráma, a melyben a Messiás biztosítani fogja az Isten országának diadalát és végre Istennek aláveti a maga tekintélyét, mindezeket kezdjük megérteni, mint azon kor gondolkozásának lassanként leleplezett tudósításait és képesekké tesznek arra, hogy magunk elé állítsuk a világnak azt a képét, a mely Jézus és az ő követői előtt állott. Sok azon tanulmányok száma, a melyek e célra szolgálnak. Ott vannak azok az istentiszteletek, a melyek a kereszténységet bölesőjében környezték, telve a halálról, a feltámadásról és az Istenről való mystikus társalgásról való sejtellemmel. Ott vannak a gondviselésről, az élet nyugalomáról, az egyetemes béke megállapításáról való lélekemelő eszmék, a melyek az uralkodó Róma fönsége alatt vertek tanyát. Ott vannak a böleselem szemlélődései, a melyek arra a merész következtetésre jutottak, hogy a mi tapasztalatunk csak úgy magyarázható ki, mint egy Rendnek földi mása, a mely először az isteni lélekben támad s ennek segélyével magyaráztatott ki a Messiás személye sokkal lélekemelőbben, mint a hogy a patriarkák vagy a mult törvényhozói valaha tehették. Az új testamentum olvasója az első laptól az utolsóig oly hitelvekre talál, a melyek eltűntek, reményekre, a melyek soha sem valósultak meg és eszmékre, a melyeket időről időre mások váltottak fel. A földi edények a modern tudomány világánál darabokra törtek és az azokban levő kincs valami különbözővé lett, mint a minőnek előbb gyanították. Ez az értékváltozást is magával kell, hogy hozza: de azért ennek a változásnak nem kell szükségképpen veszteségnek, hanem inkább nyereségnek lennie. A Jézushoz való visszatérés a kiterjedt ismeret segítségével csak nagyobb erőt ad az ő tanítása központi eszméjének és megújítja az ő szellemének hatalmát az emberi szivekben. Lehetetlen nem érezni, hogy a németországi tudósoknak egy kiváló serege által vezetett mozgalom a vallás határozott megújódását hozza létre. És ez teljesen érthető. A régi dogma oszlopai összeomlásnak indultak. Mikor az élő emberi tapasztalat egy theologiai felfogás helyébe lép, egyszer-

smind teremtő erőt gyakorol. Éleszti a rokonszenvet, felébreszti a lelkiismeretet, megerősíti az akaratot és az istentisztelet azon szentélybe vezeti, a hol a tanító és tanítvány egymás mellett térdepelhetnek, közösen imádkozhatnak, együtt örvendezhetnek és munkálhatják a közjót.

Ezt a közjót mondotta Jézus az ő népe nyelve szerint Isten országának. Ő a vallást úgyszólván kezdetben már társadalmi oldalairól fogta fel. Valamivel több volt az, mint egyéni kegyesség. Nem volt annak egészen elégtéve a Legfőbbel való titkos beszélgetés által. Az ima, igaz, ez volt: „Isten legyen kegyelmes nekem bűnösnek“, de annak megvalósítása hiányos volt a magányos hitvallás vagy ugyanazon dologért való magányos ima által. Tevékeny részvétet követelt az a rossz elleni és a jó diadaláért való küzdelemben és a publikánusok és esesettek annak inkább eleget tettek, mint a farizeusok és írástudók. Mert az Isten országa ellen ott van az ellenség és a nagymester diadalmas bizalommal mondotta, midőn az ő tanítványai a jó hír hirdetéséből visszatértek, hogy ő látta a sáttánt, mint villámlást leesni az égből. A nagy ellenfél ki lehet üzve a mennyből, de csak azért, hogy lakást találjon a földön és az a feladat, hogy a világ fejedelme legyőzöttessék, azóta az egyházra háromlott. A Jézushoz, az ő eszméihez, céljához, szelleméhez való visszatérés arra hív fel, hogy körülöttünk mindennemű tevékenységet kifejtsünk magunkban. Az utolsó század mozgalma ezen követelményeknek új és nem várt erőt adott. A tudomány lerombolta a menny és pokol közötti régi dualismust és a látható világot, mint egy szerves egységet tüntetvén fel, Istenre helyezte az egész világ kormányzását. De a lélek, a mely megtalálta helyét a nagy Rendben, tudja, hogy soha sem tévelyeghet az atyai házon kívül. Nincsenek mélységek, a hol a teremtő és a teremtett nem találkozhatnak és Isten, mint végtelen ok, minden létnek egyszersmind forrása. De mint az ő birodalma részeseinek a vigasztalásnak minden neme meg van adva. Tudomány, gazdagság, alkalom, kiváltság, hatalom, minden társadalmi intézményünk megvizsgálandók — nem értjük ezt? — egy elv által, hogy azok segítségére vagy akadályozására szolgál-e az Isten gyermekei életének? Roppant nagy kérdés ez, a melynek egész keretére megadni a feleletet nagy időre van szükség. Mi csak a kezdetén vagyunk egy mozgalomnak,

a melynek rendeltetése lassanként előre vinni a létező rendet. A levegő telve van összeütköző kérdésekkel és ellenkező jövendölésekkel. Vészkiáltások és a romlás feletti jajveszoklás állanak szemben a jövő diadal feletti örömujjongással. Egy dolog bizonyos, hogy a vagyon, nyugalom, biztonság, kényelem, jólét, a melyet csak kevesen bírnak, fokozatosan a lehetőleg a nagy tömegnek is birtokába kell hogy jussanak és azt a munkát és fáradságot, a mely az állam fentartására szükséges, azt a törekvést, a mely által a közmívelődés előmozditható, különböző mértékben mindenkinek hordoznia és a magáévá kell tennie. Erre már mindennemű kísérlet meg van téve. Kétségen kívül a tévedéseknek és hiányoknak már egy hosszú lajstroma egybe van állítva. Hozzá kell adnunk azt is, hogy a fenyegető küzdelemnek is a jelei láthatók. Az új kereszténység nem fog utat nyitni sem a pusztában való magányos életre, sem a zárdák részleges socialismusára. A vallás nevében nem fog lehetséges lenni semminemű szerződés a világ és egyház között. Az egyháznak át kell alakitania a világot, különben a világ nyeli el az egyházat. Azt az egységet, a melyet a tudomány a látható rendben észrevesz, a vallás az emberi rendben igyekszik megalapítani. A vallás a fajt úgy fogja, mint a mely megszámlálhatatlan kapos által van egymáshoz kötve, minél fogva a különböző csoportok tevékenységének összhangban kell hogy álljanak. Különleges feltételeket nem ír elő, nem állapít meg gazdasági elveket, nem azonosítja magát egy politikai párttal vagy socialis rendszerrel, vagy nemzetközi tervszellettel sem. Bizonyos szellemi célra igyekszik s a mennyiben ez a külső körülményektől függ, a tudományra bizza kitalálni a legalkalmasabb módokat ennek biztosítására. De fejleszteni igyekszik azokat az erőket, a melyek hosszas és nehéz küzdelmekre megkivántatnak. Megteremti a jellem eszményét, a melynek minden lépésnél elől kell járnia. Igyekszik kifejteni az áldozat szellemét, a mely alkalmasabbá teszi a férfiakat és nőket, hogy készek legyenek drága kiváltságokról lemondani. Azoknak, a kik terhes szolgálatra vállalkoznak, a kik látják, hogy mily nehézségekkel jár és mily lassu az ismeretek megszerzése, mily nagy az önzés, a kik a legjobb gyakorlati módszerek megtalálásáért fáradsanak, hogy megvalósítsák a társadalmi és erkölcsi jólétet — azoknak a hit segélyét ajánlja az Istenben való

bizalommal, a ki minket a maga segítőtársául hívott el a világ jólétének emelésére.

Úgy tetszik nekem, hogy ebben lehet legrövidebben meghatározni korunk kötelességét az újabb theologiai mozgalommal szemben, melyet ez a Társulat képvisel. Hosszu útnak tetszhetik az evangélium eredetének irodalmi és történelmi tanulmányozása, a melyhez kötötte a régi theologia az ember megújítását vagy a világ megváltását. De az kétségtelen, hogy a Jézus életének elfogulatlan vizsgálata befolyt a társadalmi és politikai eszmények nagymérvű fejlesztésére s hatalmas ösztönzésül szolgált az Isten országának keresésére. Ha nem csalódom, ebben megtaláljuk a túlzott individualismus helyesbítését, a mely magával hozta azt a veszélyt, hogy sokan kiléptek a kereszténység nagy történelmi egyházaiból. A kritikai szellem felett örködni fog a társadalmi rokonszenv és a vést rejtő intellectualismust enyhíteni fogja az emberi előhaladás nagy hajlama. Mert az a segély, a melyet a modern vágyakozások a theológiától nyertek, minden lépéssel visszavisz a valláshoz. A mily arányban megszűnnek és eloszlanak a zavarok és félreértések, az a kérdés: „Jöjjön el a te országod“ tisztább fényben fog előttünk állani, valamint az Istenben való bizalom, a ki azt várakozásunkon felül megalapítja. Nincs férfi vagy nő, a ki azért küzdeni nem tartaná érdemesnek, vagy megvalósulásában kételkednék. Tudják, hogy a hiv szolgálatnak minden következménye hasznos. Megtanulták, hogy a jó eredményei beláthatatlan messzire kihatnak és a mihez férfiak és nők társasága hozzá fog, annak eredménye nem csekély. Bármily tévedések és hibák, kiváltságok és önzés, faj- és hitüldözés között is a társadalmi rend főleg a hűség egyszerű elemein, a kötelesség gyakran nehéz teljesítésén, a munka és szeretet törvényein, pontos betöltésén nyugszik. Itt közélet van, mely a társadalom minden osztályát áthatja, nincs korlátozva a szín vagy rang vagy nemzetiség által, tulerjed a hegyeken és tengereken, magát mindig az új feltételekhez alkalmazza, új erélyeket hoz létre, nem remélt átalakulásokat megtűr, mégis magával mindig egy maradván, a nehézségeket lassanként legyőzi, szigorubb önfegyelmzésre szoktatván, nemesebb eszményekre indítván, lassanként legyőzi a világ akadályoskodásait. Miként magyarázhatnók ezt inkább, minthogy ez a szellemi hatalom nyilvánulása, a szellemi cél

kifejezése, az emberiségnek mint Isten fiainak nevelése. Ez a mi létünknek alapja. Közülünk senki sem él csak magának. Egyenként gyengék és tehetetlenek vagyunk. Csak egymással egyesülve jutunk a mi teljes kiváltságaink birtokához. Csak a mikor megvalósítottuk azt, hogy mi egy hatalmas egész tagjai vagyunk, a melytől nyerjük erőnket és a melynek engedelmes-séggel tartozunk, mondhatjuk (az evangéliummal szólva) az örökéletbe jutottunk. Akkor ismerjük el, hogy a mult iránti tartozásaink a jövővel szemben állandó köteleességeket rónak reánk. Csak akkor van jogunk Istenben bízni, a mikor mi is megtesszük mindazt, a mivel tartozunk.

Isten atyasága, a mint ezt egy jól ismert angol theologus közelebbről mondotta,¹ nagy és magasztos igazság. De azt kérdi, hogy vajjon elég erős-e az a mostani unitárius formában elhor-dozni azt a növekedő terhet, a melyet arra a fejlődő társadalom tesz. Nem tűnik ki, hogy miért lenne szükség a Szentháromság tanához folyamodni azért, hogy „a társadalmi elemet az emberi természetben megoltalmazza az által, hogy azt az istenibe beoltsa“. A társadalmi elem az emberi természetben már meg-van. Ez az ő lényegének igazi örverése, életének lehellete, jel-lemének alapja, növekedésének elve, összetételének egysége, végérvényességének ígérete. De éppen ez az, a mi hiányzik egy társas istenfő fogalmában, a hol mindenike egy csekély számra korlátolt személyeknek, teljesen egyenlőnek és töké-letesnek van feltüntetve, s a kiknek semminemű segítségre nincs szükségük s nem is nyujtanak, minél fogva a kölcsönös köteleesség érthetetlen. Nem itt van a jövő hajtó erejének titka. Ez a legfenségesebb egységben van, a melyet a vallás nagyon merészen megvalósítani vágyakozik, mint az Isten életét az ember lelkében. E felé haladunk lassanként, jóllehet lépéseinket korszakokkal kell számítani és ezer esztendő csak annyi, mint egy nap. Az emberiség nagy tömegébe minden erő és adomány, mint Szent Pál látta az egyházban, ugyanazon Istentől jó és mindenki a maga erejéhez képest az Ő dicsőségét munkálja. Törvényük együttműködés. Mi ezt a tevékenység minden nemé-ben követeljük. Az iparban, a tanulásban, az önkormányzatban, a népek jólétében és a távol jövőben létesülő nemzetközi jóaka-

¹ Gwatkin, The Knowledge of God, II. 298.

ratban, mi folyton arra törekszünk, hogy a különféle munkások összhangban munkálják a közjót. A vallás, a mint az lassanként a maga tisztább öntudatára jut, ugyanezen ezélt fogja szem előtt tartani. Az Oceanon túl a felekezetközi barátságra irányuló mozgalom már gyors léptekkel halad előre. Ez a haladás hazánkban lassubb. De bizonyára eljő. Nyitott szemekkel és szívvel fog-e minket találni vagy megoszolva és gyanakodva? Adja Isten, hogy üdvözljük azt s felhasználjuk az alkalmakat s akkor reánk nézve teljesedésbe megy a kérés: „Jöjjön el a te országod“.

(Angolból.)

FERENCZ JÓZSEF.

Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században.

(Folytatás.)

2. *Dávid Ferencz irodalmi jelentősége.*

A XVI. század protestáns polemikusainak megítélésénél az irodalmi szempont ez: mennyiben táplálták, irányították koruk s társadalmuk gondolkozását. Mert e korban a könyvek leirt beszédek, az írók pártok vezérei; következőleg a polemikus jelentőségét a szónok, bölcselő, esetleg a költő jelentősége szükségképen kiegészíti. Dávid legfőbb érdeme az unitárius gondolat kifejtése. Azonban e gondolat hatása a maga idejében kisebb volt annak jelentőségénél. Nehány évtized mulva pedig eszméjére homály borult; mert a következő századok unitárizmusa inkább sociniánizmus, mint Dávid-féle. A XVII. században vivott élet-halálharc idején a Hunyadi Demeter szövegezte s Báthory által Blandrata közbenjárására jóváhagyott Confessio alkotta az egyistenhit alapját.

Nagyobb hatása volt Dávidnak a magyar gondolkozás egyetemes fejlődésére. Ő az első, ki kora figyelmét a vallás sociális tartalmára irányította s a társadalom észszerű fejlődését sürgette oly időben, midőn hazánkat az erkölcsi züllés, a politikai egyenetlenség s az elerőtlenedés bukással fenyegette. Mind e hatások teljes mértékben csak a XIX. század második felében fejlődtek ki s a Dávid-féle unitárizmus napjainkban éli virágkorának kezdetét.

Költészetével Dávid a nemzeti rajongók közé tartozik. Első *Elégiájában*, mely műfajilag óda s melyet Meggyesi Ferenczhez,¹ első pártfogójához irt, gyönyörű distichonokat szentel a

¹ Meggyesi F.-ről l. *Haner*: Hist. 251 l. s ehhez kommentárul *Jakab E.* D. F. E. 8 l. Ez elégia előszava Pesti Gáspárhoz intézve. Egyháztörténeteink

haza sorsának. Pálfi Márton¹ igen helyesen utalt azon rokon hangulatra, mely ez Elégia s Kisfaludy Károly Mohácsa között van. Az *Amantibus veri'atis*, a *Dehortatio et descriptio tripersonati* s a *börtönben irt elégiája*, bár nem csupán költői czélt szolgálnak, azt mutatják, hogy Dávidban értékes költői tehetség volt s e tehetség olykor meglepő szépen nyilatkozott. Költészete, a mennyire e kevés emlékből — ide számítva zsoldárfordításait is — kiolvasható, a politikai eszméket szerencsésen vegyíti a vallással. Különösen a börtönben keletkezett elégiája áhítatos, mint a kétségbe esett ember imája s megrendítő mély gondolataival, mint azok tépelődései, kik tudják, hogy e földön önerejükön kívül semmi támaszuk. Nem egy kifejezésnél a *De profundis*, másutt a zsoldárok jutnak eszünkbe. Maga nem tartott sokat költő voltára; már 1550-ben azt írja, hogy a lehunyó nappal fogyton fogy benne a hév s a költészet szent berkeit kerüli. Csak a legnagyobb szükség, a legsanyargatóbb szenvedés tudott lelkéből költeményt kiváltani; egyébként filozófus volt. Stancarot első vitájuk alkalmával megróttá, a miért nem hallgatott Basiliusra, ki „értelmét féken tartja“ s utolsó nyilatkozata is ez: „Mi most rabbá téve elménk józan sugallatát, tévtanokat tartunk igaz hitnek.“ Dialektikus erejét a skolasztika filozófiája táplálta. Meg nem nevezett forrásul Albertus Magnus okoskodását többször felhasználta; megnevezett mesterei a biblia, Platon, Erazmus, Melanchton, Kálvin, Serveto, Ágoston, Ambrosius, Hieronymus, Chrisostomus, Arius, Athanasius, Hilarius, stb. mindenek fölött azonban Aquinói Tamás. Különösen első irataiban lépten-nyomon feltűnik e „szerzetes Aristoteles“ hatása.

Pestiről csak ennyit tudnak: „consiliarius ac protonotarius locumtenentis regiae Maiestatis in Hungaria.“ Kiegészítésül ideiktatom a rávonatkozó adatokat. *Szinnyei József* (Magyar írók élete s művei) a Könyvszemle (1878: 25—26. l.) alapján azt írja, hogy P. G. paulinus-szerzetes, 1522-ben a pálosrend erdélyi vikáriusa, ki Krakkóban 1531—32.-ben két latin nyelvű munkát adott ki. 1531-ben szászrégeni hitszónok (Tört. tár. 1891: 122. l.) *Thaly Kálmán* szerint (Figyelő 1878: 395 l.) Statileo erdélyi püspök életében 1537-ben Gyulafehérvárt kanonok és ugoesai főesperes. Valószínűleg ugyanő az a Gabriel pannonius Pesthinus is, aki 1542-ben Kassáról Izabella királynénak levelet ír (közölve Thalynál i. h.). 1545. III. 22.-én Fráter György megbízásából a portára viszi a brassóiak 3 aranyos kupáját (Arch. ért. 1908: 205 l.)

¹ „Dávid Ferencz, a humanista költő“, Ker. Magv. XLIV. 1909. 92 l. Itt közli Pálfi az Elégia sikerült fordítását is.

Kezdetben e nagyszámu praeceptor miatt nem beszélhetünk Dávid önálló bölcsesletéről, időmultán azonban olvasmányai, tapasztalatai önálló ítéletekben fejeződtek ki. Filozófiájának legértékesebb sajátossága következetesen keresztülvitt alapgon-dolata: az egyéniség tisztelése. S ezt annál igazabb meggyő-ződésből vallotta, mert maga is e gondolat alapján kívánta a gondolatszabadságot.¹

Filozófus természete minden írásában megnyilvánult. Soha sem tud mulattató lenni s a ridendo dicere verum — mit Jakab Elek Dávid fősajátságául szeret emlegetni² — komoly (és nem verses szatirikus) irataiban sehol sem található. Ennek a véleménynek igazságát bizonyítják predikációi is. — 1569-ben jelent meg „*Első része a szent írásnak külön-külön részeiből vett prédikációknak.*“ E kötet három részre oszlik: 13 beszéd szól az Atya Istenről, 35 a Jézus Krisztusról, 8 a szentlélekről. Mint a czim is mutatja, ez a kötet *első* része nyomtatásra szánt beszé-deinek. Az előljáró beszéd szerint „a végre, hogy a hívek a Háromság Isten bélyegét homlokukról levehessék, a prédikációk kinyomtatásának munkáját és gondját magára vette.“ E kötet hát csak a trinitasról s a trinitas ellen szól. „A keresztény tudomány több czikkelyeiről is fog irni“. Következőleg hiányos munka, csak ebből a kötetből következtetni Dávid szónoklataira. A szent-háromság bizonyítása s czáfolása — miképen erről Simén Domokos kitünő monografiája is tanuskodik — sokkal elmé-letibb munka, semhogy a gyakorlati értékű s hatású prédikálás tárgya lehetne. Ha mégis megpróbálkozik vele a szónok, a siker vagy sikertelenség, mely vállalkozását kíséri, pusztán a mellett tanuskodik, mennyire jó theoretikus az illető. Az a cél, hogy „az együgyű tanítóknak és lelkipásztoroknak néminemű forma adatnék elejökbe, a mit kövessenek, mikor az Atya

¹ A filozófus Dávidról Erdélyi János különben értékes munkájában („A bölcseslet Magyarországon“) nem tesz említést; Mitrovics Gyula figyelmét is kikerülte („A magyar bölcsesleti irodalom vázlata“); sőt Jakab Elek D. F. monografiája sem említi Dávidnak e korszakos jelentőségét. Hegler tübin-geni theol. tanár a Realencyklopädieben (für. prot. Theol. u. Kirche. 4 köt.) Dávidról írott cikkében mellékesen érinti D. vallásbölcsesletét. Baur (Dogmen-geschichte) szintén szól D. filozófiájáról, ha röviden is.

² „A vitakozást találó ötletek, éphumor, szikrázó élcz, olykor a guny kimélettel használt fegyverével tette változatossá.“ D. F. E. 160 l. E sorok igazságáról én nem tudtam meggyőződni.

Istenről, annak egyetlen Fiáról és a Szentlélekről tanítani akarnak — legfőlebb annyit módosít a mondottakon, hogy ez értekező beszédek külformájára is föl hívja a figyelmet.¹ Külforma tekintetében Dávid mereven ragaszkodik a hármas felosztáshoz. Dr. Kiss Ernő említett tanulmányában behatóan fejtegeti Dávid prédikációit; megvizsgálván néhány beszédének tárgyát s a rajta átvonuló gondolatsort, megemlékezvén a részek között kevés összefüggésű hármas felosztásról, úgy találta, hogy e prédikációk csaknem mind dogmatikusak: vallásának tétéleit magyarázza bennük a szónok. E dogmatizmus közös sajátossága a reformáció, sőt az ellenreformáció szónokainak is, s mint Heinrich Gusztáv bizonyítja, eredete Luthernél található.

A szónok Dávid — legalább a ránk maradt emlékek tanúsága szerint — nem éri fel a filozófust, beszédeiből hiányzik a szónok költői emelkedettsége, vagy a tartalom népiessége. S mégis, ha hinnünk lehet Schesaeus följegyzéseinek,² Dávid a szószékről is nagy hatással hirdette Istennek igéjét; a hagyomány szerint pedig 1568-ban a gyulafehérvári vitáról hazatértében egyetlen beszédével áttérítette Kolozsvárt az unitárius hitre.³ E tény magyarázatát Dávid személyiségének, szónoklási módjának egyéni sajátosságaiban találjuk.⁴

¹ Dr. Kiss Ernő („D. F. mint szónok“. Ker. Magv. XLII. 1907. 65—87 l.) becses tanulmányának az a hiánya, hogy nem hangsúlyozza eléggé, miszerint e kötetben levő beszédek közül egyben sincs meg a hit erkölcsi részének gyakorlati irányú magyarázata, tehát oly rész, a melynek kifejtéséhez nem csupán elméleti készség, de életismeret, közvetlenség s mindazon kellékek szükségesek, a melyek a szónok beszédeiből kitetsző egyéniséget adják. A szónok Dávid megítéléséhez nélkülözhetetlen eme beszédck (pedig kiadásuk tervbe volt véve) — fájdalom — nem maradtak reánk.

² V. ö. Ker. Magv. 1879. XIV. évf. 104—105. l. Schesaeus ódájának 17—18. sorát.

³ E hagyomány — tudtomra — *Uzoni Fosztó* unit. egyház tört. I. 105. lapról indult vándorútjára. Megvan Szentábrahámínál, Aghnál, Székely Sándornál (62. l.), Jakabnak Dávidról (I 128.) s Kolozsvárról írott monografiájában (II. 183.) forrás idézés nélkül. A kő történetét l. Ker. Magv. 1884. 259. l. (A templom mellett elhelyezett kőbe 1884-ben emléktábla vésetett *hibás* évszámmal — 1566 —).

⁴ V. ö. *Beöthy* Ákosnak Kossuthról, mint szónokról irt tanulságos sorait. (Magyar államiság, II. 403—440. l.) Dávid testi formájáról nem maradt fenn egyetlen emlék sem. *Kriésch* Aladárnak „Az 1567.-ki tordai országgyűlés kimondja a vallás szabadságot“ cz. történeti festményén (sikerült

Dávidnak irodalomtörténeli jelentősége irodalmi agitátorságában rejlik. Nem csupán a vitatkozásoknak magyar nyelven való tartását értem ezen, inkább a vita provokálását¹ s ezáltal úgy a közvetlenül érdekelteknek, valamint tágabb körben a magyar közönségnek az eszmék harcába való vegyítését. Agitátori erejével csak Melius és Pázmány ér fel; higgadt kitartását senki sem multa felül.

Magyaros nyelvérzékére azt jegyezzük meg, hogy olykor meglepő szép stilisztikai figurákat használ, csak úgy ontja a jelzőket, mint a mező virágait; másutt aztán mint az útas, ki meredek hegyre igyekszik, lassú, szinte vontatott, ilyenkor stilusa gyakran magyartalan. Azonban sohasem erőtlén. Műveiben sok az új szó, egy némelyike megmaradt a következő századokban is.

A lutheránus Dávid polemiái.²

1. *Stancaroval.*

Stancaro 1554-ben érkezett Kolozsvárra. Első dolga hiveket szerezni Krisztus embersége s Krisztus nem imádása tanának. Heltai ennek gátat vetendő, vitát kezd. Legyőzetik s az ifju protestáns Kolozsvár erősnek vélt lutheránizmusa meginog. Ez időben tér ki a római hitből Dávid s megy szülővárosába iskola-mesternek. Theologiai készütsége még csak az egyházatyák, Luther s a biblia tanításain alapszik, de készsége, temperamentuma nyílt föllépésre izgatja a világlátott, nagytudományú Stancaro ellen. A sorsüldözte vándort az ifju merészsége meg-

reproductiója a Szilágyi-féle magyar tört. collect. V. köt.-ben) Dávid alakja képzelet utáni eszményítés (V. ö. *Varga Dénes* A tordai unit. gimn. tört.) Ugyszintén a kolozsvári unit. koll. disztermében levő relief is. (Ennek reproductiója a *Boros* szerkesztette „Unit. Koll. írásban és képben“ cz. füzetben).

¹ *Gelei Katona* írja („Titkok titka“, Ajánló előbeszéd, 21 l.): „Így akar a bölcs Isten minket az Írásoknak szorgalmatosban való vizsgálta-sokra és a gyakorlatos vigyázásra s könyörgésre serkentetni, egyébként ha azok (t. i. az unitáriusok) ösztönül oldalunkban nem volnának, eltu-nyulnánk.“

² *Schwarz* értekezését (Archiv des Vereins für Siebenb. Landes-kunde. N. F. 1857. II. köt.) a Pokoly által ajánlott (Egyh.-tört. I. 104 l.) kritikával használtam.

lepte, pillanatra megszakította téritői munkáját s izgatottan tekintett e spectaculum által elbűvölt tömegre. Dávid, mint a ki érzi, hogy ura helyzetének, nyugodtan tűrte a súlyos pillantásokat . . . Rövid idő múlva Stancaro vesztett ügygyel távozott Kolozsvárról. Az ősszel tartott széki zsinat megpecsételte Stancaro bukását Erdélyben. Dávid e zsinat jegyzőkönyvét vitáirat alakjában 1555-ben Dialysis ezimmel kinyomatta. Nem tartozik az irodalomtörténet körébe mérlegelni, hogy dogmatikai szempontból melyikük állítása erősebb, morális következtetéseket sem vonunk le az ember lelki üdvösségére vonatkozólag. A mi feladatunk vizsgálni, vajjon e vitában minő volt Dávid gondolkozásmódja.

Általános tájékoztatóul maga a Dialysisben ezt írta: „Isten szavát hinnünk kell, ha értelmünk fel nem fogja, vagy ellenkezőt javall is“. Ha Dávid e kijelentésének az volna jelentése, hogy egyéni hitére nézve ezen elv az iránytadó: semmi megjegyzésünk nincs rá. Azonban Dávid ezt tudós vitában tudományos meggyőződéseképpen hirdette s ez nagy tévedés! Igaz, 20 év múlva egészen másként fog gondolkozni. Érdekeseen sorakoznak e mellé egyéb kijelentései is, melyek közül csak e logikai okoskodását idézem: „A személyeknek nem tulajdonaik észlelet tárgyai, hanem cselekvényeik, ezek pedig különzetesek és nem együttesek“. Ma úgy tudjuk, hogy a cselekvés a fogalomnak — mit Dávid személynek nevez — épp oly tulajdonsága, mint egyéb „tulajdonai“.

A legyőzött Stancaro¹ 1557-, majd 1558-ban újra megmérkőzik Dáviddal, e vitái azonban tisztán theologiai jelleműek, mint az Apologia s az Acta Synodi in Oppido Thorda mutatja.

A Dialysis eceletans foglalhatja a lutheri hitnek, mely benne nemcsak a Stancaro unitárizmusa, de Kálvin tételei ellen is védve van. Dávid lelke egész áhítatával vallja mestere tanait. A szókötésekben, mondatfűzésben, a tárgy őszinte szeretetében nem egyszer látni lehet a későbbi Dávidot, azonban még sok

¹ Melius 1561-ben Debreczenben kiadott „A közbenjáró Christusról“ írott könyvében (v. ö. *Kanyaró*: Prot. vitáiratok. Könyvszemle, 1896. 329.) ezáfolja Stancarot (valamint Arany Tamást). E könyvét csak Arany Tamás tévelygéseiről írott munkája VII. orotnekségének e soraiból ismerjük: „Ezt megbizonyítottuk abban a könyvben, kit Deákul s Magyarul is irtunk a Közbejáró Krisztusról“. V. ö. *Szabó* K.: R. M. K., I. 22. 1.

elfogultságot le kell vetkőznie, sok homályosságot meg kell világosítania önmagában s a szent atyák mellett több figyelemben kell részesítenie a legyőzöttnek tartott Stancaro éles logikáját, mert az ő jelölte úton fog haladni majdan.

2. *Kálmáncsehivel.*

Dávid Ferencz elvégezvén tanulmányait a Ferencz-rendiek kolozsvári iskolájában, papi pályára lépett. A trienti zsinat előtt a katolikus papnövendékeket — theologiák hiányában — káptalani és monostori iskolákban képezték ki, vagy alkalomadtán külföldre küldték. Így került Dávid a gyulafehérvári káptalani iskolába. Itt érték a Németországból kiinduló reformáció hullámai s a régi hit öreg tanait itt tanulta meg az új hit dogmáival. Az a vallás, melyet iskoláiban elsajátított, nem az orthodox katolikus felfogásé volt, Erázmus tanításai módosították azt; tanárai s előjárói között is többen nyíltan vagy titokban pártolták az új hitet. Így Bebek Imre Dévai Biró Mátyást segítette külföldi tanulmányaiban. Csáky Mihály, Kolozsváry Péter és Verancsics Antal nyíltan megvádoltattak újhítőségükért, Meggyesi Ferencz, Pesti Gábor közbenjárására, magát Dávidot pártfogolta wittenbergi tanulásakor; Károlyi Sebestyént és Kálmáncsehi Sánta Mártont pedig az egyháztörténelem nem is a katolikusok, hanem a protestánsok közé sorozta.

A mikor tehát 1556-ban, hosszas bolyongása után, Petrovicsal Kálmáncsehi Erdélybe jött, régi ismerősök fogadták. Megnyerő modora, jeles szónoki talentuma találkozásuk óta mit sem változott, csak egyben nem lehetett ráismerni s ez: vallásos nézetei. Azt mindenki tudta róla, hogy az új hit híve, sőt az is köztudomású volt, hogy a lutheri formulát Melanchton tanításai szerint módosította; az azonban már meglepetés volt, hogy az úrvacsoráról zwingliánus-nézeteket táplált s Kálvin politikai aspirációkkal átszőtt theológiáját „magyar vallás“ elnevezéssel a „Keresztyén szabadság“ s „apostoli egyszerűség“ jegyében hirdette. A kolozsvári papok, élükön Dávid Ferenczcel, kezdetben magánvitákban tiltakoztak ez újítások ellen. Kálmáncsehi erre írásba foglalta beszélgetéseiket s közreadta. Dávidék sem késtek hasonlóval, sőt mesterük példájára a templom ajtajára is kifüggesztették tiltakozásukat. Ez eljárásoknak meg lett

az az eredménye, hogy 1557 jun. 13.-ra Kolozsvárra zsinat hivatott össze. Kálmáncsehi megbetegedvén, nem jelenhetett meg, hivei kellő készség hiányában visszaléptek a vita elől: a Consensus czimmal kiadott jegyzőkönyv-vitairat akadály nélkül kárhoztathatta a szakramentariusokat. E közértelemmel hozott határozat azonban nem elégített ki mindenkit, némelyek Melanchton véleményét is hallani kívánták az új elvekről. Mire Melanchton válasza megérkezett, Kálmáncsehi az örök béke hónapja költözött s az 1558 május 1.-én megtartott tordai zsinat fölösleges buzgósággal hangoztatta rosszalását a halottról. E zsinat jegyzőkönyvét is Dávid készítette sajtó alá Acta Synodi czimmal.

E könyv a reformáció külső történetére különösen becses adatokat tartalmaz; irodalomtörténeti szempontból s ezt mondhatjuk a Kálmáncsehivel való vitákról általában — csupán az a jelentősége, hogy megláthatjuk benne a gondolatokat, melyek Dávid lelkét a kálvinizmus felé irányították. Egy dolgot mégis külön kell hangsúlyoznunk s ez az a komolyság s tisztelet, mivel Kálmáncsehi illetve van a Consensusban is, meg az Acta-ban is. Ez a régi tanítvány hálája a régi mester iránt. Szép vonása e zord vitáknak!

Kálmáncsehi legyőzése Dávidnak kedves emléket szerzett: Schesaeus Keresztély, a kolozsvári egyház szász nemzetbeli papja, „Tisztelendő Dávid Ferencz úrnak, a kolozsvári egyház lelkészének és az erdélyi egyházak superintendensének“ czimmal ódát irt latin nyelven. (Hegedüs István 1879-ben magyarra fordította s közölte a Ker. Magv.-ben.)

A kálvinista Dávid polemiái.

Heblerrel.

Az 1558-ik esztendő Luther követőire nézve szerencsével kezdődött. Januárius folyamán megkapta Kolozsvár Melanchton levélbeli válaszát. A csendes véralkatú, békés Melanchton a zavargások kikerülése végett azt ajánlá, hogy csak a legfőbb állításokat tartsák sérthetetlenek, a lényegtelen s külső dolgokban a zavargóknak engedni kell. Hiába a békéltetés, az ellentétek jobban ki voltak élesítve, semhogy az egyetértésre gondolni is lehetne. Az április 3-án szétoszlott kolozsvári gyűlés kijelentette: „A szakramentáriusok felekezete eltiltatik s a wit-

tenbergi egyháznak Melanchton sajátkezű iratában kifejtett ítélete szerint eltörlendőnek véleményeztetik.“ Szóltott pedig e véleményezés a május 1.-én Tordán zsinatra összegyűlt papságnak, főleg a zsinat elnökének, Dávid Ferencznek. A tordai zsinat lefolyása viharhullámos vala. Egyfelől Dávid s elvtársai, kezükben Melanchton levelével s az ágostai Confessióval, másfelől az elhunyt Kálmánesehinek nem nagyszámú hívei, élükön Szegedi Lajossal. Mindenik fél legjobbrait állította sikra s bárki győzzön is, — a másik bukása nem szégyenletes. A vita oly heves volt, hogy még a esöndes véralkatú Heltai is a félelmes vitatkozók közé tartozott. A vitatkozás eredménye a szakramentáriusok legyőzete.

Alig egy hónappal a tordai zsinat után a rendek Gyulafehérváron országgyűlésre jöttek össze (1558. jun. 5.). A hit dolgában végezék: A vallásügyről őfelségének tetszése az, a mi a közelebbi országgyűlésen határozottatott, t. i. kinek-kinek szabadság adatik a régi vallást régi szertartásaival és formáival, vagy Luther vallását követni a wittenbergi eklézsia tanítása szerint. Meghatározták továbbá azt is, hogy az új felekezetet senkinek háborgatnia nem szabad. Ez az első kedvezés a kálvinizmusnak Magyarországon s Dávid sietett is azt a maga javára fölhasználni.

Dávid Ferencz 1559 nyarán lett kálvinista, a lutheránus egyház véglegesen 1560 jan. 10.-én közösi tette ki, a megyyesi zsinaton. Hogy miként szervezte új egyházát s minő tanokat foglaltak írásba az 1559. aug. 18.-ik nagyváradi zsinaton Meliussal egyetértőleg — egyház és dogmatörténeti szempontból ugyan fontos, de ránk nézve most nem az. Irodalomtörténeti szempontból mellőzhetjük az 1560. jan. 10. Heblerék ellen tartott megyyesi, nov. 2. marosvásárhelyi zsinat ismertetését is. Az 1561. febr. 6.-iki megyesi zsinatról is elég annyit megjegyeznünk, hogy hitbeli állásfoglalásuk megítélésére Dávidék ez alkalommal határozottan Genfet tarják illetékesnek. A Defensio s Modus Concordiae mint tisztán dogmafogalmazványok ép úgy kívül esnek vizsgálatainkon, mint az 1559–1564-ig tartott országgyűlések vallásügyi végzéseinek fölemlítése. 1564 tavaszán mérkőzik utoljára a kálvinista Dávid a lutheránus Heblerrel Nagyenyeden. Utjuk itt nemcsak örökre elválík, de Dávid gondolkozásában is új fázis kezdődik.

Itt találkozott az unitárius Blandratával!

Az unitárius Dávid polemiái.

1. *Károlyi Péterrel.*

1563-ben az enyedi zsinat alatt meghalt Molnár Gergely, a kolozsvári iskola igazgatója. Helyét a Wittenbergből hazahívott s ekkor mindössze csak husz éves Károlyi Péterrel¹ töltötték be. Károlyi tehetségéről azon adat alapján, hogy 29 éves korában, Melius után, püspökké választották, a legjobb véleménynyel lehetünk. Ő volt az első, ki az unitárius Dáviddal vitát kezdett. Az amugy is régóta gyanított antitrinitáriusságot egy iskolalátogatás alkalmával lobbantotta a superintendens szemére, ki e támadást szavának legyőzhetetlen erejével igyekezett visszaverni. Lampe-Ember Egyháztörténete azt hagyta emlékezetül, hogy közöttük a szóbeli vitát megelőző könyvpolemia is volt. E vetélkedés irodalmi jelentősége az, hogy az unitárius nagy hitviták kezdetének határjelzője.

A különbség ez alkalommal közöttük még csak annyi, hogy Dávid a Károlyi tanította trinitas helyébe, mely Istent lényegében egynek, személyében háromnak jelentette, az egyisteniséget állította.

Károlyi érezve, hogy itt nemesak az ő és Dávid véleményének küzdelméről van szó, de sokkal nagyobb jelentőségű ügyről, az erdélyi kálvinizmus válságáról: magára hagyva veszendő egyházát, sietett Meliust értesíteni a beállott veszedelemről.

A n.-váradí eklézsiában találván újabb munkakört, Károlyi nem szünt meg Dávid ellen prédikálni. Részt vett a gyulafehérvári és n.-váradí hitvitákon; 1567-ben az előző évi gyulafehérvári zsinattal kapcsolatban írásban megtámadta Dávidot, mire ez e hitvita érveinek bővebb kifejtésével felelt; 1568-ban Czeglédi Györggyel közösen könyvet ír a Háromságról, szintén az unitárius fölfogás ellen; 1570-ben újabb két könyvvel támadta meg az egyistenhivóket. Ez alkalommal a *Brevis explicatio* cziműre Sommer János felelt.

Károlyi helyét az irodalomtörténetben eképpen jelölhetjük meg: ő volt Melius leghűségesebb bajtársa.

¹ Károlyi életrajzát l. *Bodnár* Magy. irod. tört. I. 156—162. 1.

2. *Meliusszal.*

Melius¹ Károlyi h iradására legelőször is saját egyházát szervezte az 1567. februárius 24—26.-iki debreczeni zsinaton. Az egyházigazgatásra vonatkozó ú. n. Melius-féle kánonokon kívül a szentháromság védelmére az erdélyi unitáriusok ellen *Brevis confessio*-t készített, melyet latin s magyar szöveggel ugyanazon évben Debreczenben kinyomatott. Ez volt a hadüzenet.

Dávidék harezra készen várták a támadást. Minthogy Heltai ekkor még nem követte Dávidot újításában, Blandrata közbenjárására a fejedelem N.-Váradról Gyulafehérvárra hozatta Hoffhalter Raffael nyomdájával együtt. Ekép nyomda lévén, a polemikus iratok elkészítéséhez láttak.

Az 1567.-ik² évben három, illetőleg öt mű látott napvilágot unitárius írók tollából. Első a *Refutatio scripti Melii* négy részben. Az első rész Meliusnak s az erdélyi unitárius papságnak confessioját tartalmazza; a másodikban Melius hitvallása van bírálva; harmadikban Melius több állítását ezáfolják az esperesek s ellenthesiseket állítanak fel; a negyedikben Stancaronak a közbenjáróról való tanításával szemben a maguk nézetét adják. A fejedelemhez intézett ajánló beszédet a „kiadó esperesek” írják, a miből bizonyosnak látszik, hogy ez nem egyéb, mint az 1567 szept. 1.-én Marosvásárhelyen tartott zsinat jegyzőkönyve. E kitételekből, melyek egyszersmind a könyv tartalmáról is fölvilágosítanak: „Nincs nagyobb esztelenség, sőt lehetetlenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet” és „Mint Krisztus Urunk, időben és bölcseségben nevedett Isten és ember előtt, úgy tökéletesednek ők (Dávidék) is minden nap” — ráismerhetünk Dávid fogalmazására.

Mielőtt tovább mennénk, vessünk egy pillantást e polemia kezdési módjára. Ime: Melius a Tiszavidék 17 egyházmegyéjének lelkészeivel megalkotott s a magyarországi kálvinista-

¹ V. ö. *Kanyaró*: Protestáns vitairatok Melius idejéből. Magy. Könyvszemle, 1896. IV. 321—338.

² *Kanyaró*: Prot. vitairatok, i. h. 331—333. l. Ha Kanyaró állítását elfogadjuk, úgy a De falsa et vera megjelenését 1568-ra kell tennünk. Abban azonban én semmi lehetetlenséget nem látok, hogy a De falsa előszavát Dávid 1567 augusztus 7.-én írta; hiszen az a körülmény, hogy Hoffhalter Raffael 1568 januárius- vagy februáriusában meghalt, a nyomdája összes kiadványainak késését természetes módon okozhatta.

egyház alapvető hittételeinek megdöntésére hívja föl az újítókat. Dávidék a Refutatióban új egyházuk dogmáit állítják annak ellenébe. A mikor így a dogmatikai álláspont tisztáztatott, mindkét fél hozzálátott saját felfogásának megokolásához. Ha lehet élni e kifejezéssel, az egész polemia deductiv jellegű. Az elsőség ez alkalommal a Dávidéké: két latin és két magyar műben nyilatkoznak. A *De falsa et vera unius Dei patris, filii et spiritus sancti cognitione* és a *De vera unius Dei patris, unius domini nostri Jesu Christi* Jakab Elek szellemes megfejtése szerint a latinul beszélő intelligens társadalomnak volt szánva; a *Rövid útmutatás az Istennek ígéjének igaz értelmére* és a *Rövid magyarázat, miképpen az Antikrisztus az igaz Istenről való tudományt meghomályosította* — csak a magyarul tudó népnek.

A *De falsa* és a *De vera* tulajdonképpen egy munkának két része, két czimlappal, melyek hátára van nyomtatva a tartalomjegyzék. A *De falsa* IV. fejezete 8 illusztrációval volt ellátva, melyekből az 1., 3. a katolikusokat, a 2., 4—6., 8. a kálvinistákat, a 7. kép Stancarot figurázta. E képeket Császmái István¹ készítette.² Simén Domokos szerint e mű kiváló szakismerettel, az egyházi atyák munkáinak, a XVI. század írói nézeteinek és viszonyainak, valamint a bibliának alapos ismeretével volt írva. A czim után ítélve, e művet a lengyelhoni és erdélyi unitárius papok készítették, de úgy látszik, hogy mielőtt

¹ Életéről ez adaton kívül semmit sem tudunk. V. ö. *Bodnár*: Irod.-tört. I. 192—193. *Kanyaró*: Prot. vitairatok. Könyvszemle, 1896. 329.

² *Kanyaró* írja i. h. 331. l., hogy „e képek elsejét“ aligha Császmái készítette. „E képeket a lengyel és unitárius papok együttesen szedték össze a katolikus Krakkó, Róma stb. környékéről“. Nehány sorral alább pedig „magyar művész“ illusztrációiul említi azokat. *Kanyaró* ellenvetése érthetetlen. Miért tagadja Császmái szerzőségét, midőn ezt maga Császmái elismeri? És miért állítja Császmáival szembe a „magyar művész“ elnevezést? Hiszen Császmái is magyar volt. Az tény, hogy a reformáció a gunyiratok mellé gunyarajzokat is produkált fölös számmal s különösen Németország járt elől e tekintetben. (V. ö. O. v. *Leixner*: *Gesch. d. d. Lit.* 196—270. l.) Nem lehetetlen, hogy ily minták buzdították Császmáit is a rajzolásra.

A mi *Kanyaró*nak azt a föltevését illeti, hogy e képek a *De falsa* előtt Császmái önálló munkájában megjelentek (i. h. 333. l.), minden bizonyítás híjján nem tartjuk elfogadhatónak. Legfőlebb annyit concedálunk, hogy a *De falsa* IV. fejezetéből különlenyomat is készítettett — népszerűsítés végett. (V. ö. Erd. orsz.-gyűl. eml. X. 179. l.) Talán e különlenyomatot tartotta *Kanyaró* önálló munkának.

ők ezzel a nyilvánosságra léptek, többször átdolgozták s csak miután az egyes dolgozók műveit összhangzásba hozták, bocsátották sajtó alá. Hogy milyen emelkedettség van e könyv stílusában, mily filozofia a reformáció eseményeinek az áttekintésében, mutatják a sorok, melyekben a reformáció történetének bölcselete meglepő éleselméjűséggel van kifejtve.

A Rövid útmutatás szerzője mindenekelőtt azt igyekszik bebizonyítani, hogy János 1:1-ben a kezdet szó nem jelent, mert nem jelenthet örökkévalóságot. Azután kimutatja, hogy két teremtés van s mi a különbség az ó- és új-szövetség között. Továbbá kiváló súlyt fektet Jézusnak a Mária magyából való és így emberi származására s azt mondja, hogy János evangéliuma kezdetén nem arról a külső teremtésről szól, a melyről Mózes; Jézus semmi külső dolgot nem teremtett és így az ő jelzőit Istenre alkalmazni nem lehet. Ezután 10 szabályt ad elő, melyek alapján a szentírás valódi értelmét ki lehet magyarázni s egyszersmind meg is magyarázza I. Móz. 1:26-ot „ama cikkek és regulák rendi szerint“. A conclusioban elmondja, hogy ezeket az együgyűek vigasztalására és épülésére akarta írni. (V. ö. Ker. Magv. 1877: 366. Simén D.) Uzoni-Fosztó tévesen írja, hogy az unitárius eszmék Dávid művei között e helyen jelennek meg először.

A Rövid magyarázat 4. fejezetében a szentháromság történetét (megvan a De falsa 1. k. 2., 3. cap.); Krisztus második eljövételét s az idők teljességét (ezekben Pokoly a chiliasmust és anabaptismust látja); János 17:3 alapján kifejtve az Egy Atya Istenről, a Jézus Krisztusról és a Szentlélekről való hitvallását (ez megvan a Refutatioban), három prédikációját (1. atyáról, 2. fiuról, 3. szentlélekről; megvan a De vera 5. cap.) adja. A negyedik rész tanácsadás, miképpen a hív keresztény ennyi sok vélekedésből megszabadulván, az igaz értelemben megmaradhasson és üdvösségének útjában bátran járhasson.

E könyvek hatása rendkívüli volt. Thuri Mátyás elküldvén azok egy példányát Wolf wittenbergi tanárhoz, esatolt levelében írja, hogy lelke szörnyű fájdalom nélkül említeni sem képes e veszedelmes emberek tanainak előhaladását. Küldöttek e könyvekből Bullinger Henriknek, Béza Todornak s Simler Jósiásnak is, kérve, hogy ezáfolják meg azokat. Ez utóbbi ígérete szerint nemsokára könyvet bocsát közre Dávid ellen.

Károlyi Gáspár Melius fogalmazásában november 15.-én Göncezről a tiszamelléki esperesek nevében zsinathívó levelet küldött szét az 1568. jan. 6.-án Szikszón tartandó congregatióra, „minthogy az egyházat az Arius, Sabellius, Fotinus, Samosatai és Serveto tudománya által veszélyeztetve látják“. A meghívó levéllel együtt küldötte 24 vitatételüket is. Két nap mulva Svendi Lázárhoz, a Kassavidéki fővezérhez kérőlevelet intéztek zsinattarthatás végett. E levélben olvassuk: „Ha találkoznának Magyarországon egyik vagy másik rendben az Arius tanával megfertőzöttek, kényszerítettessenek azok e főurnak tekintélyével megjelenni, kiváltképen pedig Egri Lukács, aki most Ungvárbán tartózkodik“. A szikszói zsinatra való meghívót Károlyi elküldötte Dávidéknak is.

Melius december 4.-én Debreczenben előértekezletet akart tartani Dávid és Egri ellen. Meghívóját, melyben Dávidéknak „Arius, Cerinthus és Gentile skorpiók pestises utódinak, a viperák ezen szülőinek“ „hamuvá égetésére“ tesz czélzást, elküldötte erdélyi ellenfeleikhez is, fölkérve őket közöttük megjelenésre. Dávid e meghívásra azt felelte, hogy zsinatjuk kitűzött helye gyanus, mert ki van téve a török s német száguldozásoknak; ehhez járul, hogy azon helység papja (Melius) vértől nem irtózó ember, ki minden hívőnek lest hány és életére tör. A debreczeni zsinat Dávidék nélkül is megtartatott, de határozatait nem ismerjük. Az unitáriusok a „*Disputatio Debrecinensis, comoedia Válaszutina illustrata*“ czimmal komikotragédiával feleltek e zsinat végzéseire. Ki e Disputatio írója? ¹ — nem tudjuk; hogy elő is adták, a Válaszutina illustrata kifejezésből gyaníthatjuk. Dézsi Lajos szerint „úgy körülbelül 1570 körül iratott.“ Inkább hiszük, hogy a vita hevében, nyomban a hír érkezése után készítette valaki Dávid környezetéből Kolozsváron Sztárai „Az igaz papságnak tüköre“ mintájára. „De hogy Melius győzelemmel ne dicsekedhessék — folytatja válaszát Dávid —, s ne hirdethesse, hogy ők a világosságot kerülik, méltóztassanak a szellem fegyverével hozzájok jönni“ — Tordára, 1568. márcz. 3-ra, „náluk, mint eddig tapasztalták, most is a legbiztosabb helyen lesznek; atyjokfiái segélye sem fog hiányozni s bár ellenkezők

¹ *Kanyaró*: Unitár. Magyarországon. 94. l. minden megokolás nélkül Karádit tartja e disputatio szerzőjéül.

nézeteik, mindent békésen és a szelidség lelkével fognak elintézhetni“. Csatolja egyben a vita tételeit is. Februárius 3-án pótlólag tudatták, hogy a fejedelemnek Székelytámad várában költ határozata szerint, „hogy ily nagy dolog annál nagyobb tisztelességgel és méltósággal menjen végbe“, a Tordára hirdetett zsinat Gyulafehérváron fog megtartatni.

Melius úgy vélte, hogy — mielőtt e döntőnek ígérkező vitán megjelennék — egyháza legsürgősebb ügyeit intézi el. Ilyen volt az úrvacsorai kenyér. Az e czélből is tartott 1568 jan. 6-iki szikszói zsinaton az ostyavétel eltöröltetett ugyan, de a közönséges kenyér használata, akár kovászos, akár kovasztalan lenne is az, szabadon hagyatott az írás egymástól eltérő előadásainál fogva. Fontosabb volt azonban Egri Lukács ügye. Egri Lukács ungvári lelkész 27 tételt terjesztett az egyház elé megvitatás végett. Svendi ezért engedélyt adott a jan. 27.-én Kassán tartandó zsinatra. A kálvinisták ugyanannyi tételben igyekeztek megeczáfolni Egrit, ki gyűlés után — nem másítván meg állításait, következőleg nehogy időközben újra zavart támaszthasson — fogva tartatott. Még csak a Debreczen vidéki lelkészeket kellett hitük épségének megóvására figyelmeztetni a febr. 2.-iki zsinaton, azután megindulhatott Melius nagyszámú kísérettel a gyulafehérvári zsinatra. Tíz napig tartott itt a vetélkedés s a kálvinisták legjobb szónok-polemikusai mérkőztek az unitáriusokkal. — Melius mellett Czeglédi György, Sándor András, Turi Pál, Kis Lőrincz, Károlyi Péter; Dávid mellett: Basilius István, Hunyadi Demeter, Gyulai Pál, Szegedi Lajos, Császmái István, Sztárai Miklós és Karádi Pál vitatkoztak. A lutheristákat Hebler s hívei képviselték. Az a tény, hogy Hebler s Melius, meg sem várva a zsinat végét, nyolczadnapra már eltávoztak, mutatja a vitatkozás eredményét. Egyháztörténeti szempontból a legfontosabb gyűlések egyike volt ez, melyen az unitárizmus sorsa fordult meg. A gyűlés jegyzői Fejérvári Márton, Marosi Sinnig János, Óvári Benedek és Vagner Gergely voltak. Az ő följegyzéseik alapján a vita leírását mindkét párt még ez évben kiadta. Melius és Heltai könyve Kolozsváron jelent meg *Brevis emanatio Disputationis Albanae de Deo* czímmel, Dávidé *Brevis enarratio disputationis Albanae de deo trino et Christo duplici* ezímen Hoffhalter özvegyénél Gyulafehérváron. Heltai, miután unitáriussá lett, 1570-ben unitárius szempontból átdolgozva, újra kiadta.

A gyulafehérvári zsinat után a harez a két fél között teljes erővel kitört. More Mihály unitárius költő kezdi a támadást azzal, hogy gúnyverset ír Meliusról. Majd Basilius, szintén unitárius író támad *A Credonak vagy Apostoli vallásnak magyarázatjáról* és *Egy néhány kérdések a keresztyéni igaz hitről és azzal ellenkező tudományról az Istennek egyházában* című könyveivel. Császmái István is felelt Thordai Andrásnak a mult évi könyvére. E kisebb szabású polemiákat Károlyi Péter egészíti ki, egyenesen Dávidnak rontván. Dávid Károlyi csapását *A szentírásnak fundamentomáról* cz. könyvvel fogta föl. Melius zsinattal kezdte a vitatkozást. 1568 aug. 22-re Nagyváradra gyűlést hívott össze, valószínűleg azonban itt nem tarthatták meg colloquiумukat, mert 24.-én Czeglédi Ferencz elnöklésével tartott sárospataki zsinaton jelenik meg. Dávid e zsinatok komoly hangú végzéseire Károlyi ellen írott magyar nyelvű könyvének latin átdolgozásával (*De mediatoris Jesu Christi hominis divinitate*); személyeskedő és sértő kifejezéseire pedig *Dehortatio et descriptio Dei tripersonati* című satirikus verssel felelt. Egyszersmind a sárospataki zsinatnak nov. 14-re Tordára invitáló meghívóval válaszolt, esatolván a vitatkozásra kitűzött 14 tételt is. Melius 28 pontban czáfolta azokat, mit Dávid ugyanannyi ellenzáfolattal, valamint 8 más ellentétellel ellátva Meliusnak visszaküldött (*Demonstratio falsitatis doctrinae Petri Melii et reliquorum Sophistarum per Antitheses*).¹

E magyarországi támadásokat a németországi tudósok polemikus iratai egészítették ki. Első ezek közül Zanchi Jeromosé, ki III. Frigyes választófejedelem kérésére írta *De tribus Elohim* cz. munkáját. Zanichinál nagyobb hévvel támadt Major György wittenbergi tanár. Csáki kanczellárhoz intézett ajánlólevelében Dávidot dehonestálni igyekezett, mire ez szellemes czáfolattal válaszolt, kimutatva, hogy a wittenbergi tudós tulajdonképen a római hitet védi, midőn őt támadja, pedig ez bizonyára nem volt czélja. Állításainak bizonyításánál Major a szentírásról megfelekezve csak a conciliumi végzésekre, a szentatyák írásaira, a symbolumokra, pápai rendeletekre és templomi énekekre hivatkozik,

¹ . . . una cum refutatione Antitheseon veri et Turcici Christi, nunc primum Debrecini impressarum. *Jakab E.* (Dávid F. Emléke II. köt. 49. l. jegyz.) megjelenését 1568-ban a fejérvári vita utánra teszi a VIII. Antitheses alapján. Ezt elfogadja *Kanyaró* is (Magy. Könyvszemle i. h. 333.).

holott a sardikai, sirmiumi és efezusi conciliumok egészen más irányú végzéseket hoztak, a többi argumentumok pedig nem protestáns, de csupán pápista ember előtt bírhatnak bizonyító erővel. Igen érdekes az is, a mit Dávid arra a vádra irt, hogy ő Arius követője. „Arius tanai követésével is vádolják őket — ugymond —, de alap nélkül. Nagy Konstantin egész birodalmában Arius minden könyvét összegyűjtetvén, megégettette; ellenségei irhattak tanairól, a mi nekik tetszett. A mit ő valóban tanított, meglehet, hasznos lenne tudniok a mostani zavarok között; de a mit hitvallásáról Sándor, alexandriai püspök, győztes ellenfele hagyott hátra, nem teljes hitelességű, s ha az, nem egyező az ő (Dávid) és Blandrata s hiveik tanaival.“ E nyilatkozatban éreznünk kell a kritikai aparatussal dolgozó tudós theologust. *A Major György elleni czáfolat* a második munka a magyar polemikus irodalomban, mely képpel van diszitve. A 3 kép közül az első a *De trinitate* mise elébe van téve az 1553-ban Rómában megjelent *Officium beatae Virginis* ez. könyvben. A második a krakkói vártemplomban levő „rachos.“ A harmadik a beregszászi „Ligaeus.“ Majorénél hidegebb, izetlenebb és meddőbb könyv ez időben világ elé nem került — írja összefoglalólag az ekkor már püspök Dávid.

Melius följegyezte, hogy Dávid Ferencz ez évben Debreczenben járt. Melyik zsinaton s mit végzett? -- ismeretlen. Annyi mégis gyanítható, hogy az ott tapasztalt s hallott dolgok birták rá az 1568. okt. 10.-iki nagyváradi zsinat összehívására. Irodalomtörténeti szempontból is jellemző sorokkal kezdi zsinathívó levelét: „Magyarországi egyházi szolgatársaink és atyánkfiai — írja — nemcsak minket gyaláznak, a kik Isten megismert igazságát védni és megszilárdítani tartozunk; hanem a velünk egy tudományt valló papokat is az ország törvényei ellenére helyükről elkergetik, hitük megtagadására kényszerítik; a kiket közjük eklézsziába kirendelünk, szidalmaznak, magánvetélkedésre hívják ki, az igazság oltalmazásától eltiltják, öngyözelműkről s a mieink zavarba jöttéről mesterségesen kigondolt híreket közölvén: a keresztény és atyafiai szeretetet megszegik, botránnyal és veszedelmet támasztanak s azoknak, kik még tanaink igazságában eléggé megerősödvén nincsenek, szívét sebezve, lelkiismeretét megháborítják.“ „Egyszersmind — folytatja alább, — azért, mert a vele egy értelmű levők az ellenféltől gyakran bántalmaztatnak, vitára

kényszerítettnek s mivel könyveiket valamennyien olvasni nem tudják, kérik hogy magyar nyelven legyen a vitatkozás, a kétség alatt álló kérdések terjesztessenek nyilvánosság elé s úgy jöjjön létre közmegállapodás.“ Melius kezdetben nem akart megjelenni a Dávid által önhatalmulag hirdetett eme gyűlésen. Azonban a fejedelem nem fogadván el mentségét, Melius újabb levelében egy heti halasztást kérve, annak letelte utánra megjelenését ígérte. Október 20.-án kezdődött a vita a Dávid által előterjesztet 9 tételről. Melius segítőtársai voltak: Károlyi Gáspár és Péter, Thuri Pál, Erdődi Gáspár, Czeglédi György, Thordai Ádám és Hellopaeus Bálint; Dávidéi: Boeskay György, Heltai, Kozárvári Pál, Basilius István, Vásárhelyi Ambrus, Sasvári Gergely és Kratzer György. A vitatkozás négy napon keresztül eredménytelen volt s csak az ötödik napon vett döntő fordulatot. Dávid felelve Meliusnak, megdönté annak érvelését Krisztus „láthatatlan és halhatatlan Istenségéről“. Syllogiomusát éppen tovább akarta fűzni, mikor közbeszól Czeglédi György: Ha a kálvinisták feje, Melius, le is győzetik, a kálvinizmus sorsa ez által nem fog megrendülni. Nagy csorba esett e kijelentéssel Melius legyőzhetetlenségén, nagyobb, semhogy azt a sarjadzó kálvinista egyház békén elviselhette volna. Meliusnak gondoskedni kellett arról, hogy e csorba kireperáltassék. Megkezdődik hát a XVI. század legnagyobb könyvpolemiája, mely következményeivel messze túlhaladta a gyulafehérvári zsinat által provokáltat.

A váradi zsinat jegyzőkönyvét Dávidék még ez évben kinyomtatták Kolozsváron. Meliusék megelégedtek a Dávid tételeire adott válaszuk közlésével. Az ezek alapján fejlődött polemikában a kezdés a kálvinistáké volt. A felszentelendő papok esküformájába bevették, hogy a pápisták és Dávid Ferencz vallását és más hasonlók tévedéseit tőlük telhetőleg megezáfolni igyekeznek. A wittenbergi tanulókat is ilyen útasításokkal látták el.

A könyvharcot is ők kezdik. Szegedi Kiss István az első, ki *Associatio vera de Trinitate*-jában megtámadta az unitáriusokat. E támadás csak kis körben keltett feltűnést, t. i. csak azok között, kik e munka kéziratát ismerték, mert csak négy év múlva került nyomdába, Skarica közbenjárására, Genfben. Dávid az érdemleges mérközést siettetendő, 1569 aug. 20.-án Gyula-

fehérváron megjelent *Prédikációs könyve* alapján *De regno Christi* czimmel új munkát bocsátott közre. Ezt követte a *De regno Antichristi*, mely Jakab Elek összehasonlítása szerint sok helyen szószerinti idézet Servetónak *Restitutio Christianismi* cz. munkájából. Servetóról ez alkalommal Basilius s egy Névtelen dicsérő költeményt is irt, őt martyrnak s a megkövezett István vértanú társának nevezvén. Czeglédi s Károlyi nem késtek Basiliust e kifejezésekért megdorgálni. Melius Dávid könyveire az 1570 jul. 26.-iki csengeri zsinaton ígért feleletet. Dávid a neki megküldött meghívást a fejedelem útasítására nem fogadta el. Melius fájdalommal vette ezt tudomásul, aztán — ügyét nem téve függővé a Blandratisták megjelenésétől — határozatot hozatott ellenük, kik „nyelveket nem tudnak, a forrásokat nem ismerik s czéljukhoz képest elferditik“. Végzésüket kinyomtatták s Meliusnak 3 új művével, valamint Béza levelével együtt elküldötték János Zsigmondhoz megismerés végett. Dávidék *Responsio Pastorum ac Ministrorum Ecclesiarum in Transylvania* cz. könyvvel feleltek ez iratokra. A csengeri Confessiot a kálvinisták külföldre is elküldték, így kapta meg azt Béza Skaricától s irta a *Dialogi Graeci Athanasii* munkáját az unitáriusok ellen, ígérve Skaricának, hogy egyházának érdekében mindig szívesen áll rendelkezésükre. A további külföldi segítségre azonban ezúttal nem volt szükség, mert a magyar kálvinista írók meglepő termékenységet mutattak. Károlyi Péter *Brevis erudita et perspicua explicatio* és *Az egy igaz Istenről és a Jézus Krisztusnak Isten-ségéről és Fiúságáról való könyvek*-kel; Hellopeus *Tractatus*-ával hadakozott. Mindkettőjüknek előbb Sommer, majd Dávid felelt. Jelentősebb volt Melius munkássága, ki három könyvet irt. *Az egész szentirásból való tudomány* és a *Principia* cziműek Melius régi módszere szerint készültek; *Az igaz szentirásból kiszedett ének* „Az Hunyadi János éneke“ nótájára azonban új, mert Meliusnak első verses írata. Igaz, hogy csak részben eredeti, mivel *Az egész szentirásból való igaz tudomány*-ának Dávid *Dehortatio et descriptio Dei tripersonati*-ja mintájára készített versesbeszéde. Hangja a megszokott sértő, mint ez alkalommal a Károlyi prédikációjáé is.

A csengeri zsinatra nem mehetvén el, Dávid a szept. 5.-re összehívott marosvásárhelyi zsinaton kívánt Meliusszal mérkőzni. Sajnos, e zsinatról a vitapontokon kívül semmi értesítésünk

nem maradt. A következmények azonban azt sejtetik, hogy ez alkalommal új ellenfél is jelentkezett a római hitűekben. Különbö-
ben nem tudnók megérteni, miért kellett 3 könyvet is írni elle-
nük. Egyik volt a Sommeré (*Theses*), másik a Dávidé (*Köny-
vecske az igaz keresztyéni keresztségről és a pápa Antikrisztusnak
majmózisáról*), harmadik a Heltaié (*Háló*). Az utóbbi kettő for-
ditás. Mire e könyvek forgalomba kerültek, az unitárius egyház
nagy veszteséget szenvedett: főpatronusa, a fejedelem, meghalt.
Irodalomtörténeti szempontból ez esemény nevezetes 1. Sommer
szép elégiái miatt, 2. azért, mert a későbbi hitviták egészen más
irányt vettek. Báthory Istvánnal a római katolikus uralom
kerekedett felül, a protestáns írók lassan-lassan elnémultanak.
Az a két hatalmas alkotás, mely Dávid ezidei gondolkozásának
foglatlatja: *Az egy ő magától való felséges Istenről és az ő igaz
Fiáról* és *Az egy Atya Istennek és az ő áldott szent fiának Isten-
ségéről*,¹ immár csak határjelzőül szolgálhatott a nagyevű szerző
dicsősége fejlődésének, mert úgy ő, valamint vallása szeren-
cséje ettől kezdve hanyatlóban. Hiába a lelkiismeretről hozott
törvény, az idők folyását erőszakosan meggyorsítani nem lehet.
Még mindig a XVI. században vagyunk: *cujus regio, ejus
religio*.

Még csak egy könyvet s egy levelet említünk meg e
korból, aztán lezárjuk e fejezetet. A könyv Károlyi Péter Brevis
Explicatiojára Sommer *Refutatioja*; a levél Dávidé s Palaeolo-
gushoz íratott. Sommer könyvében Dávidnak Krisztus nem
imádása tanát értelmezi, a levél e tant először határozza meg.
Hogy mit jelentett akkor a De non invocando Christo tanítani,
igen helyesen ismerte fel Pokoly, midőn így magyarázta: „Dávid
arra az eredményre jutott, hogy a trinitárius felfogást csak
akkor lehet sikerrel megostromolni, ha azt tanítják, hogy a Fiu
nemcsak számban, de lényegében is különbözik az Atyától.
Vizsgálódását arra a pontra irányította tehát, hogy vajjon a
szentírás hasonyszerűségei (analógiái) megengedik-e ezt a követ-
keztetést?”

Azonban — s ez kortörténeti szempontból fontos — „nem
lehet többé az igazságot bátorságosan vizsgálni — írja Dávid

¹ E művében felel Dávid, Károlyi Péternek „Az egy igaz Istenről”
való prédikációira. V. ö. *Kanyaró*: Protestáns vitairatok (i. h.), 334—
335. l. „Az egy őmagától való” Meliusnak szól.

Palaeologusnak —; hogy pedig nyilvánosan is valljuk, a mit hiszünk: arról jobb, ha hallgatok“. . . . 1572 december 15.-én meghalt Melius!

Foglaljuk össze a Dávid s Melius közti polemiák jelentőségét.

Laskói Csókás Péter De homine magno (1585) cz. könyvének tanúsága szerint Meliust 1557 végén Wittenbergből azért hívták haza, „hogy a szentháromságtagadók ellen küzdő hazának segítségére legyen“. Tehát — s Zoványi¹ éppen ezt hagyja figyelmen kívül e kifejezés bírálatakor — a Stancaro támasztotta viszály lecsönDESítése volt első egyházi megbízatása. Nem tudjuk, milyen idős volt ekkor. Révész hajlandó hinni, hogy e meghívás foglalójául már előbb kivívta a köztiszteletet. Zoványi ellenkező véleményen van. Bármelyik részen álljon is az igazság, annyi tény, hogy Dávid is, Melius is Stancaro ellen való küzdelemben lép a protestáns polemica terére. Ám, különböző előkészülettel. Melius a tolnai iskolában tanulván, protestáns tanároktól nyerte első kiképeztetését s ha lelke gyűlölte a római katolikus hitet, melyhez őt semmi nem kötötte, a megvetés erejével tette azt. Dávid átfejlődött, neki mindig éreznie kellett az evolúciót hitváltoztatásaiban s ez érzése tiszteletre ösztönözte legindulatosabb vitáiban is.

Állandó jellemük megértésének ez a magyarázata. Melius vitáinak karaktere heves, fékevesztett, mint olyan emberé, ki föltétlenül s vakon hisz igazságában. Dávid a legkritikusabb pillanatokban sem ragadtatja el magát, szinte félvén, nehogy egy újabb pillanat előbbi véleményének megjobbítására, megváltoztatására kényszerítse. Melius hitének erősségére szegzi tekintetét, Dávid minduntalan a gyöngeségeket látja. Csak természetes, hogy Melius „az elmélkedést, okoskodást ép úgy megvetette, mint a szépség erejét, az elokvenzia pompáját. Komolyan, világosan szól, ritkán színtelen vagy untató; de izlése zordon, ereje durvasággal vegyül s az ótestamentom legsötétebb lapjaira emlékeztet“.² Dávid a Rövid útmutatásban köszöni ellenfeleinek, hogy oly kiáltásokat tőnek ellene, s az ő nézetük szerint hamisan, mindenütt eretneknek kiáltották ki; mert ha ezt nem teszik, talán — mint eddig is — az Isten

¹ Zoványi: Tanulmányok, stb. Melius Péter ifjusága.

² Horváth Cyrill jellemző szavai.

igazságát magába eltemette volna. Mi egyéb ez, mint a polemikának szanckezionálása az igazság kifürkészése végett?

Azonban Melius is szerette a vitatkozást, ha a győzelemért is, „mert Krisztus nem a harczolónak, hanem a győzőnek itéli oda a jutalmat“. Ezért nem elégszik meg a prédikátorsággal, sőt a szóbeli vitákkal sem. „Átkozottak, a kik azt mondják: no, a mit én tudok, prédikálok, meg nem irom a maradéknak. Hallod-e, hogy atyákuak hí minket az Úr, vetőknek: hát valamit hagyjunk a fiaknak; vessünk, hadd jusson a maradékoknak is. Mert valakik prédikációkat irtok a maradékoknak igazán és az írást magyarázzátok, több hasznot tesztek, hogy nem a kiáltó szóval, mert az csak a jelenvalóknak használ“. Ez elv alapján mozgósítja egyházának minden pennaforogató emberét.

3. *Socinus Faustusszal.*

Az 1571.-iki marosvásárhelyi országgyűlés elismerte az unitárizmust, az 1576 jun. 28.-iki megyesi partium pedig az unitárius superintendentiát törvényesítette, Dávidot jelentvén ki az első püspöknek. A czél tehát, melyért Dávid oly sokat küzdött, el volt érve. Hanem az eredmény a gyakorlatban távolról sem volt olyan kielégítő, minőnek remélte. Az, hogy a biblia megbízható lefordítására előbb Máté lengyel tudós, majd Palaeologus Jakab elnökletével bizottságot szervezett; valamint, hogy *Istendicséreteket* fordítottak¹ templomi használatra, csak külső segítsége volt az egyháznak. Mi volt az unitárizmus ekkor? Bár ez elnevezéssel jelölték meg, tulajdonképpen antitrinitáriusság vala; létjogosultságát az ellentét adta. Dávid jól érezte, hogy új egyháza a reformálás fél útján meg nem állhat. Hiszen a Kálvin egyházának erőssége sem a háromság volt, hanem az a viszony, mely az egyház s társadalom között keletkezett. Melius törekvéseiben is ez a fontosabb, bár maga nem egyszer hajlandóbbnak mutatkozott a bibliában való vakhit apostolává válni. Az unitárizmus tényleges alapjának megteremtése várt Dávidra; oly irányu munka, melyre a Palaeologushoz írott levélben történik említés. A mikor Dávid e munkára vállal-

¹ *Uzoni-Fosztó* egyh. tört. I. 639 l., *Jakab E.*: Dávid F. E. I. 216—223. V. ö. *Nagy János*: *Ker. Magv.* 1871. 93—126 l. („Az unitáriusok énekes könyveiről“.)

kozott, egyike lett az emberi haladás mártyrjainak, ki többre becsülve környezetét a valóságnál, az igazság kérésének szabadsága czimén azoknak segítségével vágyott önnön keblének megnyugtatóására, kik őt többé meg nem érthették. Nem Blandrata, nem Báthory, nem is Socinus buktatták meg Dávidot, hanem a marosvásárhelyi országgyűlés, a mely az antirinitárizmus dogmatizálását kívánta, ez által merevvé tevén a fejlődő unitárius gondolatot.¹

A vásárhelyi országgyűlés a sociniánus unitárizmust törvényesítette. De hát mi volt ez? A bibliában sehol sincs megírva, hogy az egy isteni lényben három személy van, valamint az sincs, hogy a Krisztus egy személyben kettős természet. Úgy kell ezt érteni, hogy egy személyben nem lehet két tökéletes természet, következésképp a Krisztus sem egyesítheti önlényében a végtelen és változhatatlan természetet a végessel és változóval. Krisztus tehát vagy csak Isten, vagy csak ember. Melyik ezek közül? Az tény, hogy Krisztus élt, szenvedett, meghalt; egyéniségének egyik jelzője tehát a véges, a halandó. Ennélfogva Krisztus ember volt. „Midőn a socinanusok az egyház christológiájának ily fordulatot adtak, ez által egyszersmind ellentétbe kerültek János evangelista logos-ának égből való származásával (1:1—14.). S minthogy a plátói és philói logos theoriáját nem fejtették ki kellőleg, nem magyarázták meg, hogy az ember az isteni dolgok ismeretére nem közvetítők, hanem saját lelke által jut el: ezért, midőn az a kérdés merült fel, honnan nyerte Krisztus mindazt, a mire az embereket tanította? a 2. Móz. 19. és 20. részei alapján az empirizmushoz fordultak s ennek segélyével azt felelték, hogy Isten tanította meg Jézust mindazokra. Még pedig olyformán, hogy miként Mózes háromszor ment fel a sinai hegyre Istenhez a törvény kihirdetése előtt, úgy Jézus is felment az égbe és ott őt Isten mindenre megtanította. E sociniánus nézet szerint tehát Jézus nem egyéb oly embernél, a ki legfőbb prófétai tiszttel van felruházva. S mivel próféta, ezért szerintök Jézust segítségül is lehet hívni“. (L. Simén D. kitűnő czikkét *Ker. Magv.* 1872.)

Dávid Ferencz más véleményen volt. Ő ragaszkodott azon bibliai kijelentésekhez (5. Móz. 6:4., Márk. 12:29.), melyekben

¹ Ezzel csak az u. n. lélektani okra kívánok rámutatni. Hogy Blandratának mennyi része volt Dávid elbukásában, alább részletezem.

Isten „egyetlen Úr“-nak van nevezve s „csak őt szabad illetni vallásos tisztelettel“. Ezen egyistenségi elméletet minden megsértéstől védelmezte. Abban, hogy Krisztust is segítségül lehet hívni, a monotheismus megsértését látta s azt határozottan visszaútasította, hirdetvén, hogy Christus non est invocandus. Ez által pedig megsértette a törvényesített sociniánus unitárizmust. Paptársai: Hunyadi Demeter, Szathmári István, Basilius és Eppel, főleg azonban Blandrata arra kérték, hogy — ám higgye ő azokat, de legalább — ne tanítsa, ne terjeszsze. Dávid e — kortörténeti szempontból — határozottan jóakaratu figyelmeztetést a lelkiismeretszabadságra való hivatkozással ridegen visszaútasította. Blandrata socinianus hiveivel egyetértőleg utolsó kísérletre határozva magát, saját költségén Baselből Erdélybe hívatta Socinus Faustust, Laelius öcsesét a végett, hogy győzze meg Dávidot újításának helytelen voltáról. 1578 októberében érkezett meg Socinus s Dávid házában szállásoltatott el. Aztán megkezdődött az 1579 ápriliséig tartó vita. Dávid de non invocando Christo hitére Socinus azt felelte, hogy „a Krisztus segítségül hívása egyáltalában nem veszélyezteti az ó- és új-testamentum monotheismusát. Egyfelől azért, mert Krisztusban tulajdonképpen nem őt magát imádjuk, hanem Istent, a ki őt hatalommal ruházta fel. Másfelől azért sem, mert senki sem köteles Krisztust segítségül hívni. Ezt tenni vagy nem tenni mindenkinek szabadságában áll úgy annyira, hogy a ki elég erősnek érzi magát a hitben arra, hogy egyenesen Istenhez forduljon, az ezt mindig megtetheti. Krisztus segítségül hívása csak arra való, hogy minket a hitben megerősítsen“.

Dávid e közvetítő magyarázatot nem tartotta kielégítőnek s tovább megmaradt állításánál. Socinus látva, hogy fáradozása sikertelen, értesítette erről Blandratát, hatásosabb argumentumot ajánlva figyelmebe: a fejedelmi megintést. Blandrata megfogadta a tanácsot.

Socinus küldetése ezzel véget is ért.

4. *Blandratával.*

Alea jacta est. Az út, mely Dávid irányát jelzi, meredek örvényhez ért. Az igazság fáradhatatlan útasa rálépett a szélső kőre. Vajjon elég erős lesz nem tántorogni, megrettenve visszatér-e avagy elkáprázva önnön merészségétől, szédülten zuhan

alá? Egy pillanatra mintha a hangulat elnyomta volna a józan ész: Dávid belenyugszik a lengyel socinianusok itéletébe. Az elesigázott test hát pihenni kíván. De tudhat-e ura lenni a test a léleknek? . . . És Dávid fogadása ellenére összehívja az 1579. febr. 24.-iki tordai zsinatot; daczolva mindenkivel néhány hívén kívül, hiszen — mint zsinathívó levelében írja — „a proféták és apostolok tudományán épült tanokat szél és habok el nem sodorják s Isten igéje, mint élő tűz, mely élesebb a kétélű kardnál, oly mély gyökeret vert az emberi szívben, hogy azt onnan kiszaggatni nem lehet.“

A hír hallatára Blandrata siet a fejedelemhez e szőszegezen való megbotránkozásának kifejezést adni. A fejedelem, a törvények legfőbb őre, teljesíti kötelességét. Az áprilisi országgyűlés — mint egykor Judeában — összeül igazságot tenni. Blandrata — Péter! — megtagadja barátját. A partium egyértelműleg halált kíván az innovatorra . . .

Elmondjuk-e a már ekkor szélütötte béna végső erőfeszítését, a könyörületes Trauzner Lukács önfeláldozó készségét? Szavunk elhal a lármában, melyet Hunyadi Demeter, Eppel János, Eppel István, Bonus Lukács s Blandrata — e régi pajtások — tiltakozása üt. Avagy bemutassuk az innovator vitairatait, melyek vitát többé nem provokáltak, mert a kik olvasták, nem az igazságot látták bennük, de a törvény szövegétől való eltérést s épen ezért nem meggyőzni, de megfenyítettetni akarták azok szerzőjét. A hosszú s kínos gyulafehérvári vitában Dávid minden barátja redukálja szabadelvűségét. Blandrata az első, ki nyíltan bevallja, hogy állása biztosítása végett teszi ezt; követi őt Hunyadi Demeter, az új plebánus, ötven paptársával s Dávid egyedül maradt. Kimondatott már az is, hogy életét csak elveivel válthatja meg. Elérkezett hát a pillanat, amelyben meglátszik hitének ereje. Emlékszünk, hogy Egri Lukács hasonló helyzetben elfogadta a „törökbékét“. Dávid lelkében nagyobb volt az igazság ereje. „A pápák kardja, a kereszt s a halál képe, semmi sem fogja az igazságot útjában feltartóztatni“ — mondja s meghal 1579. nov. 15.-én a dévai vár börtönében.

(Folytatása következik.)

DR. BORBÉLY ISTVÁN.

Egyházfőtanácsi gyűlés.

(Aug. 29. 30. 31.)

I. Ferencz József püspök megnyitó beszéde.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Hálával eltelve lelkemben az isteni Gondviselés iránt, hogy áldó kezét e lefolyt egyházi évben is egyházunk felett tartva, az ő segédelmével annak előmenetelét munkálynk megengedte, az atyafiságos szeretet melegével üdvözlöm jelen egyházi főtanácsunknak egybegyült tagjait s megnyitó beszédemet azzal kezdem, a mivel a mult évit végeztem volt, a „Ne temere“ czim alatt ismeretes pápai decretummal. Csakhogy most úgy beszélhetek arról, mint egy fejünk felett tovatűnt sötét fellegről, mely pusztító villámokat rejtett magában, de szerencsére elvonult a nélkül, hogy viharban tört volna ki. Mert a mint méltóztatnak tudni, a pápa ezt a decretumát a róm. kath. püspökség közbenjárására visszavonta. Tisztelet érette a főpapságnak. De remélem, hogy ez érdemből semmit sem vonok le azzal, ha azon meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy ezen hazafias munkásságban nagy segítségére volt az az általános felháborodás is, mely e decretum iránt országszerte nyilvánult.

Sajnos azonban, ezzel még nincs vége annak a veszedelemnek, a mely a Ne temere-vel fenyegetett. Szerintem még a pápának a róm. kath. főpapság közbenjárására tett engedményét sem lehet egészen a decretum visszavonásának tekinteni. Csak olyan megkerülése ez annak, a mennyiben tekintettel a fennforgó kivételes körülményekre, helyet adott a főpapság azon kérelmének, hogy a „Provida“ szóval kezdődő s eredetileg csakis Németországnak szóló pápai constitutio Magyarországra is kiterjesztessék s egyúttal kijelentette, hogy mindazokat a vegyes házasságokat, a melyek Magyarországon a Ne temere életbe léptetése óta e czimen érvénytelenül köttettek, érvényeseknek

nyilvánítja. Én részemről ez engedelményben is sérelmet látok a vallásügyenlőséget biztosító országos törvény s a házasságkötéseknek ugyancsak országos törvény által történt rendezése szempontjából. Hiszen egy országos törvényhez, úgy gondolom, nem szükséges pápai engedelmény. De a mi most megdöbbenőbb lehet a decretumnál is, ez az az instructio, a melyet a róm. kath. püspöki kar a vegyes házasságok érvényét elismerő pápai decretum végrehajtása tárgyában a klerushoz kiadott s a mely nem éri be azzal, hogy a róm. kath. lelkészeket arra hívja fel, a mit eddig is gyakoroltak, hogy hiveiket, a mennyire csak lehet, a vegyes házasságoktól visszarettentsék s az ilyen házasságokat minden alkalmas eszközzel megakadályozni igyekezzenek, ha pedig ezt el nem érhetnék, akkor minden erővel azon legyenek, hogy mindkét nemű gyermekeiknek a kath. vallásban való nevelése biztosítottassék. Ennyivel, mondom, be nem érve, a róm. kath. püspöki kar tovább megy s instructiojában szó szerint ezeket mondja: „A mi pedig azokat illeti, a kik a megkivánt biztosítékok megadása és az egyház engedélyének kieszközlése nélkül kötnek vegyes házasságot, különös gondjaitokba ajánljuk őket. Semmi fáradságot nem sajnálva arra törekedjétek, hogy buzgólkodástokkal, eszélyességtel és leleményességtel — ismétlem — *eszélyességtel és leleményességtel* — az ily eltévedt juhokat jobb meggyőződésre vezessétek. Azokat a katolikusokat, a kik tiltott módon és meggondolatlanul ilyen házasságra lépnek, alkalmas időben intsétek, hogy bűnbánatra indítatva, a magukra és származandó gyermekeikre vont lelki veszedelmet elhárítani törekedjenek, főként pedig, hogy gyermekeiknek katolikus neveltetéséről lehetőleg gondoskodjanak. Mert, bár a polgári törvények és főként az iskolai szabályzatok az ilyen gyermekek katolikus neveltetését nehézzé teszik is, de hogy nem teszik lehetetlenné, a mindennapi tapasztalat eléggé bizonyítja. A mennyiben pedig az ilyen katolikusok bűneiket meg nem bánnák és azokat, a miket az egyház, a mikor a vegyes házasságokat megengedi, el nem mulaszt megkivánni, teljesíteni nem volnának hajlandók, az ilyenek kétségtelenül teljességgel méltatlanokká teszik magukat a feloldozásra“.

Hát ez, Mélt. és Főt. egyházi főtanács, egy kicsit talán mégis sok. Hiszen ez az instructio, szerintem, még több veszélyt rejt magában, mint a mennyit a „Ne temere“ rejtett. Mily szép

lenne, ha most az alsó klerus fordulna főpapságához azzal a kéréssel, hogy ne kívánja tőle az instructioban foglalt rendelkezések végrehajtását. Mert, ha ezeket a rendelkezéseket teljesítik, akkor, méltán ellenük fordul az egész közvélemény, mint a felekezeti béke megrontói s a családi élet boldogságának megzavarói ellen. Hogyan?! Hát a reversalissal sem éri be a római egyház? s azokat a vegyes házasságban élő róm. katolikusokat, a kik reversalist nem adnak, még a bűnbocsánatban sem részesíti, ha gyermekeiket még az országos törvény kijátszásával is a katolikus vallásban nem neveltetik?! Vajjon mit mondana erre a Krisztus, a kit pedig szeretnének egészen maguknak foglalni le, de a ki még az igazán bűnbeesett asszonynak is megbocsátott? S én szeretem hinni, hogy a római klerus a maga egészében nem is fogja a püspöki kar instructioját fölébe helyezni a Krisztus tanításainak. Hazafiságukat is többre becsülöm. Következőleg a felekezeti békét s ezzel hazánkat az instructioból fenyegető veszélyt is majd csak elhárítja fejünk felől az isteni Gondviselés. Mindazáltal nem mulaszthatom el én is figyelmeztetni lelkészeinket, hogy legyenek résen, ne hunyják be szemüket, hanem kísérik figyelemmel a római klerusnak adott utasítások eredményét. Azt nem mondom, hogy igyekezzenek a szeget szeggel verni vissza, de ne is dugják össze a kezüket s a hol a szükség parancsolja, legyenek készen a küzdelemre is egyházunk érdekeinek megvédésében, Isten országának, mely az igazságban áll, terjesztésére.

Nem szívesen terjeszkedtem ki ezekre ennyire, de mulasztásnak tartottam volna elhallgatni, a miket mondtam. Örvendek azonban, hogy ezeknél kedvesebb dolgokról is szólhatok. Ide tartozik mindenesetre az, hogy a mi mult évi főtanácsunk alkalmával csak reményként állt lelkünkben, az 1848. évi XX. t.-cz. alapján a törvényhozás egyházunk részére is 120.000 kor. évi államsegélyt szavazott meg s azt a Nmgs. vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr a f. évre ki is utalta. Nem tagadom, hogy felterjesztéseink után, a melyekben egyházunk szükségleteit kimutattuk, többre is számíthattunk volna. De a mellett, hogy gondolatom szerint, ezzel még nincs elzárva az útja annak, hogy az állam e czímen az egyházakat s így a mi egyházunkat is idővel további segélyben részesítse, tekintettel különösen arra, hogy megelőzőleg élvezett egyházi állmsegélyünk alig

2 évvel ezelőtt 42 ezer koronáról 100 ezer koronára emeltetett, a mi tudomásom szerint is tényleg befolyt a szóban levő 120.000 korona segélyösszeg megállapítására, azzal mégis meg lehetünk elégedve, sőt hálás köszönettel tartozunk azért úgy a törvényhozásnak, mint az az iránt előterjesztést tett vallás- és közoktatásügyi Miniszter, Gróf Apponyi Albert úr önmagyméltóságának, annyival inkább, mert a mi egyházunk mindez ideig még nem kényeztetett el annyira, hogy az állammal szemben túlzott követeléseket engedhessen meg magának. Ezen 120.000 korona felhasználására nézve az E. K. Tanács egy javaslatot készített, mely a főtanács eleibe fog terjesztetni s tekintettel arra, hogy azt a javaslatot az E. K. Tanács a legnagyobb körültekintéssel és megfontolással készítette, remélem, hogy azt minden lényegesebb változtatás nélkül, sőt talán a maga teljességében elfogadja az egyházi főtanács is. Lehet, hogy ez a javaslat nem fog kielégíteni minden helyi és személyi érdeket, de erre aztán nem tudom, hogy a mai felesigázott igények mellett hány 100.000-re lenne még szükségünk. Részemről nem tudok elég hálát adni Istennek, hogy megértem azt az időt, midőn ezzel az államsegélyvel egyházunknak sok oly szükségét, a mit régóta érzünk, legalább enyhíthetjük s ha mérsékelni tudjuk vágyainkat és igényeinket, ha nemcsak a márt nézzük, hanem a holnapra is gondolunk, akkor soha több bizalommal nem lehattunk egyházunk jövője iránt, mint most.

Az államsegélyvel most már komolyan foglalkozhatunk papnevelő-intézetünk fejlesztésével is, a minek szükségét régóta érezzük. Nem egyszer történt ez iránt felszólalás is. De a legékebb szónoklatokkal sem sokra megyünk semmiben, ha nincs meg az ahoz megkívántató erő — a pénz. A tudományt sem adják ma ingyen. Sőt sajnós, de mint minden egyébnek, úgy ennek is az ára felemelkedett. Mindazáltal, a mint mondám, az államsegélyvel most már komolyan foglalkozhatunk papnevelő-intézetünk fejlesztésével, magasabb színvonalra emelésével, a mint ezt ezen intézetnek s ezzel egyszersmind egyházunknak érdeke megkívánja. Ehez képest az E. K. Tanács, figyelembe véve az egyházkörökből ez iránt beérkezett véleményeket is, egy javaslatot is készített, mely jelen főtanácsunkon tárgyalás alá fog kerülni. Lehet, hogy ez sem fog mindenkit kielégíteni, hogy lesznek, a kik még többre számítottak és többre is vágyakoz-

nának. Szerintem pedig, ha csak ezen javaslat szerint rendezhetjük is be papnevelő-intézetünket, oly nagy lépést teszünk annak fejlesztése érdekében, a minőre egy pár évvel ezelőtt sem gondolhattunk. Igen természetes azonban, hogy ez a javaslat is egymagában nem sokat fog érni. Egy ügyet sem pusztán a rendszabályok, a programmok visznek előre, hanem az emberek, kik annak szolgálatában állanak s azért mindent megtesznek. Azt a célt is, a mit az illető javaslattal elérni óhajtunk, papnevelő-intézetünk magasabb színvonalra emelését csak úgy érjük el, ha azok, a kik most és a jövőben is szolgálatában lesznek, teljesen átadják magukat a munkának, mely elhivatásuknál fogva a mellett reájuk vár s erejüket és tehetségüket nem forgácsolják el, hanem amaz egy szükséges dologra irányítják, a mely reájuk bízatik; — mindezt a legnagyobb bizalommal remélve, el is várja mindenkor egyházunk.

Birtokaink kezelésének ügye jelen főtanácsunknak is egyik legnehezebb és legfontosabb kérdése lesz. Nem terjeszkedem ki a mult évi főtanácsnak ez iránt hozott határozatára, valamint az E. K. Tanácsnak e határozat értelmében tett intézkedéseire és eljárására; mert ezek mind az ügy tárgyalására tartoznak s annak rendjén elő is fognak terjesztetni. Csak annyit kívánok tájékoztatásul előre bocsátani, hogy az E. K. Tanács csaknem egyhangulag hozott határozatával birtokainknak haszonbérben leendő kezelését javasolja. Tehát jóformán ismét csak ott vagyunk, a hol mult évi főtanácsunk alkalmával voltunk, hogy mérlegelnünk kell a házi kezelés és a bérleti rendszer előnyeit és hátrányait, hogy ahoz képest dülőre jusson már ez a kérdés. Egyiknek, mint a másiknak lesznek szószólói s erre szükség is van. Mert csak az ellentétek szembeállításával tűnik ki a jó felett is a jobb. Pedig nekünk egyházunk érdekében e kérdésnél is a legjobbat kell keresnünk s a lehetőleg meg is találunk. A legjobbat keresésénél azonban vezessen mindnyájunkat a nyugodt megfontolás; mert a lázas szenvedély és az egyoldalú elfogultság különben sem jó tanácsadók.

A tárgysorozatban még több különös fontossággal bíró tárgyra mutathatnék rá, de tekintettel az idővel való gazdálkodásra, az E. K. Tanácsnak csak azt a javaslatát kívánom még kiemelni, a mely szervezeti törvényünknek egyházi tanácsosok választására vonatkozó rendelkezésének módosítását fog-

lalja magában. E javaslat ezélja az, hogy mivel szervezeti törvényünk szerint annak megállítása óta világi részről alig tudtunk évenként egy-két egyházi tanácsost választani; holott évről-évre jelentékevényen szaporodnak egyházunknak olyan világi tagjai, a kik állásuknál szintúgy, mint értelmiségüknél fogva, méltán igényt tarhatuának az egyházi tanácsosságra, de nekünk is szükségünk van reájuk, hogy tanácskozásainkban részt vegyene- nek s egyházunk ügyei iránti érdeklődésüket ez által is fokozzuk, e régóta érzett bajt a szervezeti törvény vonatkozó rendelkezé- sének módosításával a lehetőleg enyhítsük. Nem kétlem, hogy a javaslat tárgyalása rendjén a szervezeti törvénynek ajánlott módosítása köztetszéssel fog találkozni.

Ezek után tanácskozásainkhoz arra jogosított atyámfiak kitartását, türelmét s felszólalásaikban egymás véleményének tiszteletben tartását és tárgyilagos nyugalmat, Istentől pedig az ő segedelmét és jóra vezérlő szent lelkét kérve, jelen főtanácsi gyűlésünket megnyitottnak nyilvánítom.

II. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Évi jelentésemet, mely Isten kegyelméből a 33-dik, van szerencsém a következőkben tenni meg:

1. Belső embereink változását illetőleg mindenek előtt örömmel jelentem, hogy mult évi főtanácsunk Fűzesgyarmat és Petrozsény központtal két körlelkészet felállítását határozván el s az E. K. Tanács azokat ajánlatomra szervezvén, Fűzesgyarmatra Kiss Sándor lelkészjelöltet, Petrozsénybe Kiss Károly polgárdii lelkészt rendeltem ki. E lelkészi állásokkal eddigi 111 lelkészi állásunk 113-ra emelkedett.

Lelkészeknek rendeltettek még: Kisgyörgy Imre lelkész- jelölt Magyarzsákodra; Bartók Géza ugyancsak 1. jelölt Polgár- diba; kántortanítóknak: Kendi István okl. tanítójelölt Harang- lábra, Oláh Antal okl. tan. jelölt ideiglenesen Fűzesgyarmatra, Pálffy Géza okl. tan. jelölt Hetesre, egyszersmind lévitának is; kántoroknak: Pál Mihály áll. isk. tanító Kolozsra, Asztalos Ferencz áll. isk. tanító Medesérre, Kiss Károly áll. isk. tanító Vargyasra; tanítóknak: Kádár Balázs hetesi kántor-tanító az alamori „László“ tanyára, mely állás a Vallás- és Közoktatás- ügyi Miniszter urnak e célra kilátásba helyezett évi 900 korona államsegélylyel szervezett új állás. Belső emberi állás ez idő szerint ürességben egy sincs. Ellenben 12 lelkészjelöltünk várja

alkalmazását. Mikor lesznek ezek elhelyezhetők? nem tudom. Ha csak idősebb s 40 évi szolgálatukat már túlhaladott lelkész afiai, tekintettel arra, hogy a nyugdíj is Isten kegyelméből 40 évi szolgálattal már oly tisztességes összegre emelkedett, hogy a mikor lelkészekké lettek, összes jövedelmük sem tett ki annyit, nyugalomba nem lépnek, a mi némelyekre nézve nemcsak azért, hogy másoknak helyet adjanak, hanem egyházunk érdekében is kívánatos lenne. Tanító- és tanítónőjelöltünk is feles számmal van. S itt még érzékenyebben vagyunk fenyegetve azzal, hogy alkalmaztatásukért némelyek vallásukat is elhagyják, ha kilátásuk van arra, hogy ily módon valamelyik más felekezet iskolájánál alkalmaztatást nyerhetnek, a mire már több példa is volt. Részemről minden lehetőet megteszek, hogy az ilyen állás nélküli tanító- és tanítónőjelöltek, a kiket közelebből össze is irattam, az állami iskolákhoz bejussanak, a hol vallásuk változtatására nincsenek kényszerítve s nem egy esetben sikerült is egyiknek-másiknak segítőjére lennem. De sajnós, a tultermelés ezekben is oly nagy, hogy minden egyes állásra tömeges lévén a pályázó, csak nehezen helyezkedhetnek el az állami iskoláknál is. Felekezeti iskoláinknak száma pedig még mind apad. Mert azoknak államosítása iránt még azon egyházközségeinkben is, a melyek egy kis áldozatkészséggel mégis csak fenttarthatnák felekezeti iskolájukat, igen nagy jelenleg is a hajlandóság. Van eset rá, hogy a hol az állam 900 koronával járul a tanítói fizetés kiegészítéséhez, a hiányzó 30—40 koronáért is kérdést csinálnak. Nem örömet tártam fel mindezeket, de elhallgatni is mulasztásnak tartottam volna. Csak annyit teszek még hozzá ezekhez, hogy a vall. és közokt. ügyi Miniszter urnak a közoktatás állapotáról 1907-ről az országgyűléshez beadott jelentése szerint az állami elemi iskolánál 144, a községiéknél 34, társulatinál 1, együtt tehát 179 unitárius vallásu tanító s részint tanítónő van alkalmazva, a mihez hozzáadva a mi felekezeti iskoláinknál levő 44 tanítót, összesen 223-ra megy a vallásunkon levő tanítók és tanítónők száma. Gondolatom szerint tehát nincs okunk panaszra a miatt, hogy vallásuk miatt ezen a pályán is nem boldogulhatnak ifjaink. Csak a mint modám, a tultermelés oly nagy, hogy mint más pályákon, oklevelének itt sem veheti hasznát mindenki.

2. Az egyházi anyakönyvek és népesedési kimutatások szerint 1908-ban

A) kereszteltetett	a) fiu	1068
	b) leány	1039

együtt 2107 új szülött.

Több 102-vel, mint 1907-ben. Ezekből házasságon kívül 235, 11%, tehát 1%-al kevesebb, mint a megelőzőtt évben. Nem hagyhatom itt megjegyzés nélküli, hogy a háromszéki egyház-

körben keresztelt 135 gyermek között a kimutatás szerint egy sem született házasságon kívül. Ezt nehéz elhinni. Itt tévedésnek kell lenni.

B) Konfirmáltatott: a) fiu 677
 b) leány 650
együtt 1327 növendék.

Több 170-nel, mint 1907-ben.

C) Összesekítettett: tisztán unitárius . 400
 vegyes vallásu 257
együtt 657 pár.

Több 20-al, mint 1907-ben.

D) eltemtetett: a) férfi nemből . 764
 b) nő nemből 700
együtt 1464 halott.

Kevcsebb 151-el, mint 1907-ben.

E) Átállott egyházunkba a) férfi 51
 b) nő 85 = 136
 Kilépett egyházunkból a) férfi 28
 b) nő 59 = 87

E szerint 49 lélek nyeresége volt egyházunknak 1907-ben.

F) A lélekszám 1908 év végén volt . . 76840
 1907 " " " " " . . . 75445

a mi 1404 lélekszám

gyarapodást mutat. A szülöttek és halottak számát hasonlítva össze, gyarapodás csak 643, a mihez hozzáadva az átállásokkal nyert 49 lelket, a gyarapodás így is csak 692-öt teszen. A különbség tehát a két számitás között 712. Ezt azonban könnyen ki lehet magyarázni abból, hogy Petrozsényben a körlelkészi állás szervezésével csak most jutottunk az ottani bányatelepeken levő hiveink pontosabb számbavételéhez, a mi most 1140-ben van kimutatva, megelőzőleg pedig alig 2—300-ra ha volt számitva. Ez is mutatja, mennyire szükséges volt a petrozsényi körlelkészség felállítása.

A lelkészi szolgálatok a kimutatások szerint csak Nagyban 2 és Böződön 1 házasságkötésnél nem vétettek igénybe; a gyermekek vallására nézve sem előnyünkre, sem hátrányunkra szerződéses nem köttettek. De ezért nem mernék jótállani; mert az országos statisztikai adatok rendesen reánk olvassák itt a veszteséget. Azért most is nem tudom eléggé figyelmükbe ajánlani lelkész atyánkfiainak a cura pastorális lelkiismeretes gyakorlását. Ez az egyetlen mód, a melylyel védekezhünk azon támadások ellen, a melyeknek egyházunk hivei több oldalról ki vannak tétetve, de a melyeket, ha lelkészeink elhivatásukat teljes buzga-

lommal, apostoli lélekkel teljesítik, nemesak ellensúlyozhatnak, de győzelemmel vissza is szoríthatnak.

3. A Dávid Ferencz-alapítványnak kezelése alatt levő része, a mely mult évi jelentésem szerint 6522 kor. 53 fill. volt. a f. évi június 30.-iki zárlattal 7227 kor. 14 fill. Gyarapodás 704 kor. 61. fill. Még pedig kamatokból, ide számítva a közpénztárba kezelt tőke jövedelméből fel nem használt s közpénztárnok afia által nekem átadott 319 kor. 77 fillért is, 653 kor. 77 fill., kolozsvári perselypénzből 25 kor. 84 fill.; Budapesti D. F. egylettől 25 kor. A kezelése alatt levő 7227 kor. 14 fill. hozzáadva a közpénztárba beadott, ott kezelt 37829 kor. 52 fillérhez, az alapítvány tesz 45056 kor. 66 fill. A mint már mult évi jelentésemben jeleztem, ez alapítványra nézve rendeltetésének megfelelőbb használatát illetőleg, bátor voltan egy indítványt terjeszteni be az E. K. Tanáshoz, a mely jelen főtanácsunk elbirálása alatt fog állani, de remélem, hogy el is fog fogadtatni.

Az „Ezeréves emlékalap“, mely ugyancsak a mult évi jelentésem szerint 10386 kor. 28 fill. volt, a f. évi június 30.-ki zárlattal 10994 kor. 29 fill. Gyarapodás 608 kor. 01 fill. Még pedig kamatban 503 kor. 01 fill. Báró Petrichevich Horváth Kálmán főgondnok úr 14.-ik 100 kor. s Demeter Dénes és neje Barabás Emma 3-adszori 5 kor. adományával. Ebből a 10994 kor. 29 fillérből azonban Jobbágy Miklós fiatal szobrásznak még 1902-ben az E. K. Tanács 1403—1902. számú meghatalmazásával kölesön adott s még fizetetlen levő 500 koronát levonva, a 10494 kor. 29 fillért tevő alapítványi összeget a „Kolozsvári-megyei Takarékpénztár Részvénytársaság“ 8229. számú betéti könyvével beadtam az E. K. Tanácsnak a közpénztárban leendő további kezelése végett, ezen alapítvány rendeltetésére nézve is indítványomat megtéve, a mely szintén jelen főtanácsunk elbirálása alatt fog állani s igen örvideni fogok, ha az is tetszéssel fog találkozni s elfogadtatik.

4. A Báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak április 21-én Budapesten tartott közgyűlésén ez úttal is résztvettem Dr. Bedő Albert meghatalmazott társammal. A jövedelemből osztalékul egyházkerületenként ez évre is 10.000 korona szavaztatott meg. Nem tudunk elég hálás kegyelettel lenni e nagy alapító jótevőnk emléke iránt, kinek nagybecsű alapítványából más szükségünk mellett most már azon papnéinknak, kiknek férjük a belső emberi nyugdíjintézet létesítése előtt elhaltak és így semminemű segélyben nem részesültek, ez évre 200 kor. segélyt hozhattunk javaslatba, hasonlóan özvegy kántortanítónéknak 100 koronát, kisebb segélyben részesítve még olyan nyugdíjjogosult lelkészeink özvegyeit is, a kiknek e ezimen nincs 400 kor. évi özvegyi segélyük. Legyen áldott ez özvegyekért is a nagy alapító emléke!

5. Angol és amerikai testvéreinkkel, a kik ez évben is megküldötték megbecsülhetelen segélyüket, az érintkezést levelezés útján az eddigi módon igyekeztem fentartani. Sajnos, hogy Oxfordba, a Manchester Collegebe, a hol a mult tanévben sem volt papjelöltünk, a jövő tanévre sem küldhetünk. A Channing House Schoollal azonban Londonban szerencsésebbek vagyunk; mert oda, úgy hiszem, módunkban lesz egy, esetleg két leányt is küldeni.

6. Két dolgot kívánok még a Mélt. és Főt. Egyh. Főtanácsnak tudomására hozni, a mikről a lapok útján is értesülve lehet ugyan mindenki, de kedves kötelességemnek tartom hivatalosan is jelentést tenni azokról. Az egyik az, hogy a dunántuli ref. egyházkerület nagyérdemű püspöke Mélt. és Főt. Antal Gábor úr 40 éves tanári lelkeszi működése alkalmából Komáromban jubiláris ünnepélyt rendezvén s arra egyházunkat is testvéries érzéssel meghíván, miután magam személyesen abban legnagyobb sajnálatomra részt nem vehettem, hogy ezen ünnepélyen egyházunk képviseletlen semmi esetre se maradjon, Józán Miklós esperes és Ürmössy Miklós egyh. tanácsos afiait kértem fel és bízam meg, hogy a jubiláris ünnepélyen egyházunk képviseljék, a kik e megbizást készséggel elfogadták s a kitűzött napra Komáromban megjelenve, az ünnepélyben részt vettek és ott Józán Miklós esperes afia a ragyszámu üdvözlők sorában egyházunk nevében is élőszóval a legmelegebben üdvözölte a jubiláns nagyérdemű püspök urat, a mit a püspök úr a legnagyobb örömmel fogadott és megköszönt.

A másik az, hogy genfi protestánsok Kálvin születésének 400.-dik évfordulója alkalmából ugyancsak ez évben Genfben ünnepélyt rendezvén s arra egyházunkat szintén meghíván, hasonlóképpen gondoskodtam arról, hogy egyházunk azon is képviselve legyen, Ürmössy Miklós afiát kérve fel erre, a ki e megbizást is szintén készséggel magára vállalta s az ünnepélyen megjelenvén, magával vitt üdvözlő iratunkat megfelelő beszéd kíséretében adta át az elnöknek, a ki azt a legnagyobb örömmel fogadta, megköszönve egyszersmind, hogy az ünnepélyen mi is képviseltettük egyházunkat. Az ünnepélyekről tett jelentésében Ürmössy Miklós afia örömmel értesített az ő szives fogadtatásáról, valamint arról, hogy mint tapasztalta, az unitárismusról mindazok, a kikkel Genfben megismerkedett és érintkezett, a legnagyobb elismeréssel és rokonszenvvel nyilatkoztak s általában a gyűléseken elhangzott szónoklatok mind oly szabadelvű irányban voltak tartva s mind oly szabadelvű szellemre mutattak, a miből bátran következtethetünk a mi szabadelvű vallásos eszméinknek lassanként hova-tovább mind szélesebb körű terjedésére is.

7. Még csak mult évi főtanácsunk óta elhunyt egyházi tanácsos és belső ember afiai sirjára kívánom letenni a kegye-

letes megemlékezés koszoruját. Sajnos, ezeknek száma most is jelentékeny s közöttük többeknek elvesztése egy vagy más tekintetből kétszeresen is érzékeny veszteség egyházunkra nézve. Az elhalálozások időrendben így következnek: Pálffy Mihály ügyvéd, köri jogtanácsos, Marosvásárhelyről; Albert János nyug. lelkész afia Tordáról, a kit Tordán valláskülönbőség nélkül „a mi papunk” elnevezésével tiszteltek meg és a kinek neve egyháztörténelmünk könyvének nem egy lapjára fényes betűkkel van kitörülhetetlenül beírva; Veress György Brassóból, a kinek érdemei ottani leányegyházközségünk megalapítása körül akkor sem fognak elévülni, sőt még inkább szemlélhetők lesznek, a mikor talán rövid időn belül anyaegyházközséggé sikerül kiemelnünk; dr. Pálffy Gyula Tordáról, szakképzett jóhírnevű orvos, csaknem fiatalon, az élet derekán szünt meg hasznára lenni az emberiségnek és egyházunknak; Gyulay László Kolozsvárt, az egyházközségnek huzamos éveken át nagy buzgalmu gondnoka, E. K. Tanácsunknak is egyik legszorgalmasabb s minden egyházi közügyre áldozatra mindig kész tagja, a ki nevét alapítványokkal is megörökítette; Létay Gábor Lugosról, Koncz Imre Csigmóról, Rákosi István Abrudbányáról, mindhárman egyházunknak érdemes tagjai; Sándor János nyug. tanár afia Székelykereszturrol, ki mint ottani gymnásiumunknak évek hosszú során át nagy buzgalmu és tevékeny igazgatója is és történetének lelkiismeretes megírója alig két évig élvezett nyugalalmaztatását az örök nyugalommal váltotta fel; Kiss Tamás nyug. kátortanító Vargyasról, szintén alig, hogy ez állásában 41 évig kifejtett közhasznu munkássága után nyugalomba lépett, más hazába költözött; Székely Márton Kolozsvárt, a kit kevesen ismerhettek már jelen főtanácsunk tagjai közül, mert koránál fogva régen nem vett részt gyűléseinkben, a melyeknek egykor szintén szorgalmas látogatója volt, de e mellett szabadsághareczunkban történelmi nevet hagyott hátra maga után. Végül küldjünk egy sóhajt tul az Oceánon elhunyt Frettwel János, tiszteletbeli egyházi tanácsos, nemes barátunk sirjára is, a ki Amerikában szintugy mint Angliában egyházunknak mondhatni képviselője volt s érdekünkben sok oly hasznos szolgálatot teljesített, a melyekkel nevének örök emléket biztosított egyházunk történetének évkönyveiben. Nyugodjanak mindnyájan csendesen!

Egyházunk más ügyeiről az E. K. Tanács jelentéséből fog értesülni a Mélt. és Főt. Egyházi Főtanács.

Tisztelettel kérem, hogy ezen évi jelentésemet méltóztassék tudomásul venni és elfogadni.

Kolozsvár, 1909. augusztus 24-én.

Ferencz József,
unitárius püspök.

III. Az Egyh. Képv. Tanács jelentése.

Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács!

Az elmúlt évben tartott E. Főtanács után, E. K. Tanácsunknak 10 havi munkálkodásáról tisztelettel tesszük meg jelentésünket a következőkben:

Az iktatóra érkezett ügydarabok száma 983. Az E. K. Tanács tartott 11 ülést, 522 jkv. pont alatt hozva meg határozatait. Az elmúlt évben tartott E. Főtanács határozatait végrehajtottuk. Ugy az E. K. Tanácsi ülések határozatai meghozásánál, mint az elnökileg elintézett ügyeknél egyházunk szellemi és anyagi érdekeinek előbbvitelére törekedtünk. És ha vannak is még kívánni valóink, panasza, általánosságban nincs okunk. A bár lassu, de folytonos előhaladás úgy a szellemi, mint anyagi téren tapasztalható. A vagyoni helyzet javuló, alapjaink általában gyarapodtak. Egyedül a Demjén Farkas-féle kegyes alapítvány az, mely a Lőrinczy Géza jelenben tordai állami főgimnáziumi tanárnak tanulmányai folytathatására és befejezésére adott kölcsönsegély visszafizetésnek megtagadása miatt, korábban szenvedett nagymérvű veszteségét nem bírja kiujlulni és úgy a veszteség, mint az előfordult eset fájó érzetet tart fenn. Az év elején megjelöltük azokat a kolozsvári pénzüintézeteket és a betéti összegek nagyságát, melyeknél egyházunk pénztőkéi elhelyezhetők. A felszámolás alatt álló „Kolozsvári Iparosok Hitelszövetkezeté”-nek ügyei is a lebonyolítás befejezéséhez közelednek s remélhető, hogy a bukott pénzüintézeteknél előfordulni szokott nagyobb mérvű veszteségeket elkerülhetjük. Az egyház pénztárában őrzött értékeknek betörés elleni biztosítását meghatároztuk.

Az egyházköri évi rendes közgyűlések és esperesi évi vizsgálatok mindenütt a kellő buzgóság és érdeklődés mellett tartattak meg. A vallás-erkölcsi élet általánosságban kielégítő. Sajnos, hogy az ugynevezett vadházasságok, bár számuk apadt és sok helyen a korábbiak törvényesültek, még mindig fordulnak elő.

A vagyonnevelésben az egyházközségeknél, eltekintve egyes kivételektől, elég gondosság és takarékoság tapasztalható. Az áldozatkészség jeleit is szépen igazolja az, hogy az 1908. évi vizsgálat adatai szerint az összes egyházkörökben az évi kegyes adományok és közmunkák értéke: 32404 korona 34 fillért teszen ki. Az egyházkörök ügyeinek intézésében is általánosságban kellő buzgóság és pontosság tapasztalható. Az E. K. Tanács minden irányban és esetben megtette a maga intézkedését.

Az egyházközségek pénz- és gabona vagyonáról az 1908. évi számadások adatai alapján a következő kimutatást adjuk:

I. Püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségekben összesen az 1908. év végén: 210.720 kor. 97 fill. II. A kolozdobokai egyházkörben: 9660 kor. 88 fill. III. Az aranyostordai egyházkörben: 193.540 kor. 43 fill. IV. A küküllői egyházkörben: 59.507 kor. 58 fill. V. A marosi egyházkörben: 132.620 kor. 50 fill. VI. A sz.-keresztúri egyházkörben: 169.214 kor. 12 fill. VII. Az udvarhelyi egyházkörben: 93.754 kor. 88 fill. VIII. A felsőfejéri egyházkörben: 25.026 kor. 57 fill. IX. A háromszéki egyházkörben: 334.391 kor. 15 fill. X. A Duna—Tiszamenti egyházkörben: 17.593 kor. 20 fill.

Az 1908. év végéni állapotnak megfelelőleg összeállították az egyházközségek mindennemű ingó és ingatlan vagyonáról a leltárak. Azok értékét egyházkörönként a következőkben terjesztjük be:

I. A püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségekben: 1 millió 836.890 kor. 29 fill. II. A kolozdobokai egyházkörben: 267.978 kor. 47 fill. III. Az aranyos-tordai egyházkörben: 1,360.173 kor. 23 fill. IV. A küküllői egyházkörben: 619.255 kor. 19 fill. V. A marosi egyházkörben: 132.620 kor. 50 fill. VI. A keresztúri egyházkörben: 2,005.315 kor. 81 fill. VII. Az udvarhelyi egyházkörben: 1,482.783 kor. 78 fill. VIII. Felsőfejéri egyházkörben: 334.269 kor. 58 fill. IX. A háromszéki egyházkörben: 1,316.809 kor. 76 fill. X. A Duna-Tiszamenti egyházkörben: 176.065 kor. 66 fillér.

Lelkészeink kongruájában I.-ső félévre: 57.005 kor. 18 fill. II.-ik félévre: 60.191 kor. 19 fill., együtt = 117.196 kor. 37 fill. Segédlelkési átalány ezimen: 2000 kor.

Az elemi népiskolai tanítóink fizetés és korpótlékának fedezésére engedélyezett államsegély felülhaladja a 30.000 koronát.

Hálásan ismerjük el, hogy a magas kormány, a jog és viszonyosság elvének szem előtt tartásával, egyházunkat is a megfelelő támogatásban óhajtja részesíteni. — Az 1908. évi főtanácsai bizottság tagjai a nyomdaalap gyarapítására 139 kor. 08 fillért adományoztak. — Az 1888. évben főgimnáziumunkban végzett osztálytársak 20 éves találkozásuk alkalmából, korábban tett alapítványukat, 190 koronával gyarapították. — Benkő Mihály egyh. tanácsos afia egy egész konviktusai kedvezmény fedezésére ígért tőke alapítványát befizette. — Péterfi Zsigmond nyug. vasúti igazgató korábban tett alapítványát, a főtisztelendő püspök úr névnapja alkalmából ez évben is 50 koronával gyarapította. — Tanács József kolozsvári gyógyszerész felfedezvén, hogy Horváth Pál nevű rokona 1848-ban a kolozsvári főiskolák beteg tanulóinak gyógyítási költségei fedezésére alapítványt tett, magára nézve nemeslelkűen kötelezőnek ismerte el és a kolozsvári főgimnáziumot illető 466 kor. 66 fill. megfizetését elvállalta. — Néhai dr. Rajner Gyula budapesti lakos, egyházunknak is végrendeletileg 1000 koronát hagyományozott,

mely összeget özvegye be is fizette. E. K. Tanácsunk, mint tüzetes czél megjelölése nélkül tett alapítványt, 10%-ában beutalta szabályzataink értelmében a kebli tanári nyugdíjalap gyarapítására, 90%-át pedig a közalapba, hogy annak főkönyvén a kegyelet jeléül dr. Rajner Gyula hagyománya czimén kezeltessek. — Br. Petrichevich Horváth Kálmán áldozatkész egyházi főgondnokunk öméltósága ez évben is, s ezzel 30.-ikszor, főgimnáziumunkban a jól tanulók jutalmazására 300 koronát ajándékozott. — Megemlítjük a Lőrinczy Dénes nyug. vezérőrnagy, a Régi osztálytársak, Csegezy Mihályné szül. Albert Ilka és testvére Albert Iván által édes atyjuk, néhai Albert János emlékére tett kegyes alapítványokat, melyekről a tárgyszorozat rendén külön előterjeltést is teszünk.

A felsorolt nagybecsű alapítványok, adományok, illetve befizetéseiért, E. K. Tanácsunk hálás köszönetét fejezte ki.

Fájó érzettel említtük fel Gyulay László, Sándor János egyh. tanácsos, és E. K. Tanácsi tagok elhunytát. Méltán tehetjük ide Albert János egyh. tanácsos, nyug. lelkész afia nevét is. Egyházunk iránt odaadó szeretettel viseltető, puritán jellemű férfiak voltak. Elhunytuk alkalmából az E. K. Tanács kifejezte a maga mély részvétérzetét.

Nyugodjanak békében. Emlékük áldott lesz egyházunkban mindenkor.

Tanáraink jelen évi értekezlete április hó 5-én tartatott meg szép sikerrel Székelykeresztúron. A papnevelő-intézet és középiskoláink 1909/10. tanévi tantárgyfelosztását jóváhagytuk. — Dr. György Jánost az 1909/10. tanévben is alkalmaztuk papnevelőintézetünkhöz óraadó tanárnak. — A M. Farkas Sándor jutalomdíj (100 kor.) 1909/10. tanévre Bartók Géza polgárdii lelkésznek adatott ki. — Papjelölteknek fölvetettek: Győrfi István, Kelemen István és Szathmáry Miklós szakvizsgálatot kiállott papnövendékek. — A Berde Mózsza tanári jutalomdíj 1000 kor. 1908/9. tanévre dr. Gál Kelemen főgimn. r. tanárnak íteltetett oda. — Kolleg. konviktusi kedvezmények élvezetébe 1909/10. tanévre felvétellett 76 tanuló. És pedig: $\frac{1}{4}$ -re 26; $\frac{3}{4}$ -re 9; $\frac{2}{4}$ -re 39; $\frac{1}{4}$ -re 2 tanuló. A konviktusi kedvezmények összes értéke: 10.650 kor. — A kolleg. konviktusi bérlő díját a tanulók élelmezéseért naponként és fejenként csaknem 80 fillérben kellett megállapítani 1909/10. tanévre, a drágasági viszonyok miatt, úgy azonban, hogy a tanulók az eddiginél magasabb díjat nem kell fizessenek. — Az 1909/10. tanévre internatusi felügyelőknek alkalmaztattak: dr. Borbély István és Sándor János tanárjelöltek. — Iskolai orvosnak 1909 szept. 1-től számitandó 3 évre ismét dr. Tompa János orvos alkalmaztatott, a kinek tapasztalt lelkiismeretes, buzgó működése biztosíték az iránt, hogy tanulóink egészségügye jó kezekre van bízva. — A kollegiumi elemi fiúiskolában a tandíj és iskolai díj fizetés 1909/10. tanévtől kezdve

eltöröltetett. Nagyfontosságának tartjuk kollegiumunkban, 1909 szept. 1-től kezdődőleg, a kézimunkával foglalkozásnak is behoza-
talát. — Örömmel említjük fel, hogy a dr. Boros György theol.
tanár afia által kollegiumunkban kezdeményezett vasárnapi iskola,
jelen évben sikeres működésének 30-ik évét ünnepelte meg. Ez
ünnepség alkalmából az E. K. Tanács írásban is kifejezte
méltányló elismerését és köszönetét dr. Boros Györgynek.

A főgimn. államsegélyezésére vonatkozó szerződés revi-
ziója folyamatban van. Remélhetőleg egyházunk érdekében ered-
ményes befejezést fog nyerni. — A dr. Nagy Károly emlék-alap
életbelépven, kamatainak (80 kor.) élvezetébe 1909/10. tanévre
Incze János orvosnövédekett vettük fel. — Iszlai Márton főgimn.
énektanítót, betegség okán 1909/10. tanévre szabadságoltuk és
az ének tanításával, ideiglenesen, Régeni Áron bízott meg. —
A székelykereszturi gimnáziumhoz megválasztott új felügyelő
gondnok, dr. Kozma Endre állásába jelen évi április 4-én ünne-
pélyesen beiktattott, az ünnepélyen E. K. Tanácsunk is
képviseltetvén magát. A székelykereszturi gimn. igazgató tisz-
teletdíját, tekintettel sok munkájára, az Egyh. Főtanács utólagos
jövahagyása reményében az eddigi 320 kor. helyett 80 kor. emel-
kedéssel évi 400 koronában állapítottuk meg. — A gimn. segítő
egyesület, valamint az ifjusági olvasókör alapszabályait jóvá-
hagytuk. — Internátusi felügyelőnek 1909/10. tanévre is Benczédi
Pál papjelölt neveztetett ki. — Évötödös újabb korpótlék utal-
tatott ki Nagy Gyula kolozsvári, Pap Mózes kereszturi gimn.
tanároknak és Nagy József elemi tanítónak. — Varga Dénes
megszűnt tordai gimnáziumunknál működött s jelenben tordai
állami gimn. tanár afiának az országos tanári nyugdíj-alapnál
kirótt terhei könnyítésére, méltányosságból, visszautaltuk a kebli
tanári nyugdíjalapunkba általa korábban befizetett s együtt 320
koronát tevő illetekeket kamat nélkül.

Örömmel jelentjük be, hogy a nagyméltóságú vallás- és
közoktatásügyi miniszter ur, Alsófehérmegye közigazgatási bizott-
ságának is támogatása folytán, méltányolva indokainkat, előzetes
beleegyezését adta az alamóri „László“ tanyán egy unitárius
felekezeti tanyai iskola felállítására iránt és kilátásba helyezte a
tanító tanítói fizetésének kiegészítésére 1909 szept. 1-től kezdő-
dőleg évi 900 korona államsegély engedélyezését. A szükséges
intézkedéseket megtettük s tanítónak a főtisztelendő püspök úr
kinevezte Kádár Balázs eddig Hetesen szolgált tanítót.

Iskolája államosítására az előleges lépéseket megtenni,
engedélyt adtunk a székelykáli, nyárádgálfalvi és buzaházi egy-
házközségeknek. — Örömmel vettük tudomásul, hogy Kisgyörgy
Tamás bölöni iskolai tanítónak, a népnevelés terén szerzett
érdemei elismerésül, a vallás- és közokt. miniszter úr évi 200
kor. személyi pótlékot engedélyezett.

Kuncz Elek kolozsvári tankerületi kir. főigazgató, mint

kormányképviselő 1908/9. tanévben is megtette hivatalos látogatásait középiskoláinkban. A kolozsvári főgimnáziumot illetőleg minden tekintetben legteljesebb megelégedését nyilvánította. Székelykereszturi gimnáziumunknál is elismerte a haladást egyebekben, azonban az elhelyezést, helyiségeket jelenben is kifogásolta. E. K. Tanácsunk a felterjesztett látogatási jegyzőkönyveket tudomásul vette, kifejezve, hogy ha vannak is székelykereszturi gimnáziumunknál a tanulók elhelyezését illetőleg némi hiányok, azok a gimnáziumnak már a közel jövőben új épületek ellátásával megszűnnek.

Dávid Ferencz első püspökünk születése 400.-dik évfordulójának megünneplése tárgyában szükséges további intézkedéseket megtettük. Nevezetesen: az ünnepség rendezése tekintetében egy állandó rendező bizottságot küldöttünk ki. Az egyház története megírására pályázatot hirdettünk ki. A fényképek felvételére eléggé kedvező szerződést kötöttünk egy kolozsvári fényképésszel. Célunk a fényképekből három albumot állítani egybe: az E. K. Tanács, angol és amerikai hitrokonaink részére. A dévai vár emléktáblával ellátására szintén intézkedtünk.

A főtisztelendő püspök urnak számadásos évi jelentéseit a kezelése alatt álló Dávid Ferencz és Ezeréves emlékalapokról, köszönetünk kifejezése mellett vettük tudomásul.

Jogtanácsosafia jelentéseit, a peres ügyek állásáról rendszerint megtette s azok folytán szükséges intézkedéseket megtettük.

A pusztaszentmiklósi birtokon a „Derzsi János tanya“ elnevezést, kegyelet jelül is, jóváhagytuk. — Ürmössy Jenő egyh. tanácsosafia felkérésünkre a gazdasági bizottsági tagságról való lemondását visszavonta. Gyöngyössy Bélaafia lemondását fentartva, hogy az ügyek fennakadást ne szenvedjenek, az E. K. Főtanács utólagos jóváhagyása reményében, a jelen Főtanácsig ideiglenesen Albert Dénes egyh. tanácsosafiaát kértük fel gazd. biz. tagnak. — A Gyulay Lászlóafia halálával megüresedett pénzügyi bizottsági tagságra, valamint a belső emberi nyudijbizottság elnökségére Gyöngyössy Béla egyh. tanácsosafiaát kértük fel.

Néhai debreczeni Szabó József kegyes alapítónk egy ifjúkori arcképe feltalálattván, megfestése az E. K. Tanács terme számára meghatározottatott. -- Ifj. Demeter János boldogemlékü jóltevőnk korhadásnak indult sirköve helyett, Székelymuzsnán sirja fölé díszes siremlék állítottatott jelen évben s a felállítás költségeibe 950 koronát a Demeter János alap terhére kiutaltuk. — Toroczkon a Konez János alap terhére fentartott papi árva üresedésben levő neveltési helyére jelentkező nem kerülvén az alap kamatai ideiglenesen a konviktusi kedvezményeknek használtattak fel. A papi árva neveltetésére vonatkozó szabályzat revideálása, úgy látszik, szükségessé vált.

A vallás- és közokt. miniszter úr által, a lelkészi kongrua

rendezése tekintetéből kért kimutatásokat felterjesztettük. — Feliratilag kértük a miniszter úr önmagyméltóságát a segédlelkészi átalány felemelésére s módot nyújtani arra, hogy egyházunkban legalább 10–12 segédlelkészi állást szervezhessünk. Feliratainkra, sajnos, ezideig még nem kaptunk választ.

Mint hogy egyházközsegeinkből jóváhagyásra beérkező vállalkozási szerződések kiállítása többnyire hiányos, jogtanácsos affia által egy szerződési mintát készítettünk és kiküldöttük az egyházköröknek, hogy oly egyházközsegekben, a hol nem körjegyő, vagy ahoz értő jogász egyének állítják ki a szerződést, mintául használják.

A székelykereszturi egyházközségnek templomépítésére gyűjteni engedélyt adtunk.

A belsőemberi nyugdíjalapnál, elhalálozás okán, beszüntettük nyudiját: Albert János, Dézsi Mihály és özv. Gábos Mihály-nénak. Özvegyi nyugdíj, illetve nevelési járulékot utaltunk ki: özv. Kíss Sámuelné, özv. Fekete Domokosné lelkésznek és néhai Ürmösi Sándor lelkész hátrahagyott árváinak. A nyugdíjintézet tagjai közé fölvtettük: Gálfi Mihály, Bodoczi Sándor, Kisgyörgy Imre és Bartók Géza lelkészeket.

Erdővagyron felügyelet tekintetéből fa eladásra engedélyt adtunk a toroczkói és toroczkószentgyörgyi egyházközsegeknek. — Építkezés és javításokra engedélyt adtunk: Bordoson templomra, Recsenyéden papi házra, Ravában tanítónői lakházra, Kadácsban csűrre, Szentháromságon tanítói lakóházra, Mészkon papi lakóházra, Ádámoson templom javításra, Homoród-Almászon templom és torony újításra, Nyárádgálfalván és Homoródszentpálon nyári konyhára, Székely-Szentmihályon erdei pásztorház és istálló építésre, Dicsőszentmártonban templomkerítés építésére. — Örökvásári és haszonbéri szerződések jóváhagyattak: a verespataki, homoródszentlászlói, ravai, magyarsárosi, gyepesi, maros-szentbenedeki, sepsiszentkirályi, csegezi egyházközségnek.

Tan-, gazdasági és más ügyekben is külön előterjesztést teszünk a méltóságos és főtisztelendő E. Főtanácsnak.

Évi jelentésünket, röviden egybefoglalva, ezekben voltunk szerencsések megtenni. Tisztelettel kérjük jelentésünknek jóváhagyó tudomásul vételét.

A magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának, Kolozsvárt, 1909. évi augusztus hó. 13-án tartott üléséből.

Ferencz József,
unitárius püspök.

Végh Mihály,
titkár.

IV. Elintézett ügyek.

A székelykereszturi gymn. építése ügyében beterjesztett jelentés, mely szerint az építésre 240,000 kor. államsegély kilátásba helyeztetett s az arra vonatkozó tárgyalások még folya-

matban vannak, tudomásul vétetvén, megbízott az E. K. Tanács az építés ügyében szükséges minden további intézkedés megtételével.

A megszűnt tordai gymn.-hoz tartozott vagyont illetőleg határozatott, hogy 1910. évi jan. 1-től a központban kezeltesse nek „tordai gymnasiumból származott vagyon“ ezim alatt külön főkönyvön. Az alapok 1909. évi kamatjövödelméből 1909/10. tanévben a tordai állami főgymnasiumba tanuló unitárius növendékek segélyezésére: 6381 kor. 58 fill., az aranyostordai egyházközből származó és kolozsvári főgymnasiumunkban elhelyezkedő szegénysorsu tanulók konviktusi és iskolai díjai fedezésére: 8287 kor. 63 fill. fordítatik. Az alapoknak 1909/10. tanéven tul végleges felhasználását illetőleg a jövő évi E. Főtanács határoz.

Hadházy Sándor egyházi pénztárnok ezen állásában 1910. évi januárius 1-től véglegesítettett s javadalmazása, a szolgálati idő-arány számításával, az egyházi titkáréval egyenlően állapított meg.

A dr. Bedő Albert egyházi tanácsos által egyházi beszéd irására kitűzött 100 kor. pályadíjat, most már harmadszor Kelemen Árpád lelkész nyerte el.

A főtisztelendő püspök urnak a Dávid Ferencz-émlék alap és az Ezredévnék emlékalapja ügyében beterjesztett jelentése, illetve indítványai, méltányoló elismerés és hálás köszönet kifejezésével fogadtattak el. A Dávid Ferencz alapítvány kamatainak $\frac{4}{5}$ -öd része irodalmi célra fordítatik, $\frac{1}{5}$ -öd rész tőkésítettik. Ez alaphól a christianiai unitárius templomra 1000 kor. segély utaltatott ki. Az Ezredévi alap kamatai $\frac{1}{5}$ -öd része 2 évenként egy lelkészjelöltnek tanulmányúti segélyül adatnak, $\frac{1}{5}$ -öd rész tőkésítettik.

Nagyjelentőségű módosítás az egyházzervezeti törvény 201. és 224. §-ainak és a belső emberi nyugdíjszabályzat 30 §-ának módosítása. E módosítások szerint az egyházi tanácsosok száma 220, kik közül 44 egyházi és 176 világi tag; az E. K. Tanács hivatalból tagjai közé bevétetett: a székelykereszturi gymn. hivatalában idősebb felügyelő gondnoka, igazgatója és az egyházi közügyigazgató; a nyugdíjas özvegynek, ki férjhez megy, férjnél létele időtartama alatt nyugdíjigénye szünetel és az újabb házasságkötés megszünthe után is csak annyiban éled fel, a mennyiben az újabb házasságkötésből már nyugdíjigényt nem szerzett.

Papnevelő intézetünk ujjaszerveztetett. Az ujjaszervezés folytán 4 rendes tanári szék lesz, melyeket Péterfi Dénes, Dr. Boros György, Csifó Salamon és Gálfi Lőrincz tanárok fognak betölteni.

Rendkívüli érdeklődést keltő ügy volt az egyház gazdasági kezelésének kérdése, melyben az eddigi házi kezelési rendszerrel szakítás és a bérleti rendszerre áttérés határozatott.

A gazdaságok 1908. évi számadásának elfogadása feletti határozat felfüggesztetett. E tekintetben javaslatként egy bizottság küldetett ki: Lőrinczy Dénes tábornok, László Dömök, Dr. Elekes Dénes, Iszlai Gábor, Gál Lajos főtanácsi tagok személyében.

A közpénztári 1908. évi különböző zámadások helyben hagyattak, úgyszintén az 1910. évi költségvetések is, azzal, hogy a belső emberi nyugdíjmaximum 1400 koronában állapítatott meg.

Az egyházi javaknak tűzkár elleni tömeges biztosítás s e tekintetben az Első Magyar Általános Biztosító Társasággal szerződést kötni határozatott.

A magas kormány intézkedése, mely szerint Egyházunknak az 1848. évi XX. t.-cz. 3 §-a alapján jelen évre 120,000 kor. államsegélyt utalt ki, méltó örömet keltett, habár ez összeg csak részben elégitheti ki azon jogos igényeket, melyeket az egyház a kormányhoz 1903. évben felterjesztett kérelmében kifejtett. A 120,000 kor. felhasználását illetőleg határozatott, hogy: egyházi adózás rendezésére, illetőleg az adózási tulterheltség megszüntetésére 50769 kor., egyházi közigazgatás költségeire: 49231 kor., a lelkészi nyugdíj alap segélyére 20,000 kor. fordíttassék.

A különböző tanügyi jelentések tudomásul vétettek. Az egyes segélyalapokból és pedig az egyházi évi államsegélyből 100,000 kor. a br. Baldácsy-alapból: 10,000 kor., Berde Mózes-alapból: 2000 kor., Kovács Dénes és neje alapból: 1000 kor., Zsuki-László alapból 210 kor. az E. K. Tanács javaslata értelmében kiutaltatott.

A Berde Mózes gyümölcsészeti és méhészeti alapból jutalom utaltatott: Dr. Pázsint Mihály, Bedő Gábor, Kelemen György, Kelemen Sándor, Péter Sándor lelkészeknek és Inczeffi Aron, Balázs János, Miklós György, Péter József, Máthé József, Kiss Dénes énekvezér tanítóknak.

Az egyházkörökből felterjesztett indítványok közül az unitárius telepítvény, a korezmák vasárnapi bezáratása, a belső özvegyek magasabb segélyezése iránti indítványok a szükséges további intézkedésre átadattak az E. K. Tanácsnak.

A választások eredménye szerint megválasztottak: vallás-tanárnak: Vári Albert székelyudvarhelyi lelkész, jogtanácsosnak Molnár Sándor. Számvevőknek Gyulay Árpád, Arkosi Lajos, egyházi közügyigazgatónak: Kelemen Albert esperes, pénztári ellenőrnek: Sárdi Lőrincz. E. K. Tanácsi tagoknak 6 évre 1910-től Csifó Salamon, Péterfi Dénes, Albert Dénes, Pákei Lajos, Zsakó István, Csegezy Mihály, Ürmössy Miklós, Vári Albert, Lőrinczy Dénes lelkész, Weress József. Egyházi tanácsosoknak egyházi részről: Péterfi Mihály, Lófi Odön, Bölöni Vilmos, Demeter Dénes, Nagy Béla, Adámossy Gábor, Antonya

Mihály, Kisgyörgy Tamás, Győrfi István, József Dénes, Szabó Lajos; világi részről: Ádám Dénes, Csongvay Géza, Ürmösy Kálmán, Dr. Tóth György, Dr. Lukácsy József, Dr. Váradi Aurél, Taresafalvi Albert, Tanka Sándor, Sikó Lajos, Sikó Géza, Dr. Borbély Sámuel, Borbély Máté, Ürmösy Sándor, Pap László, Dr. Pálfi Ferencz, Járai Béla, Szatmári Gyula, Csipkés Árpád, Nagy Zsigmond, Szentkirályi Ferencz, Márkos András, Dr. Gombos János, Péterfi Albert, Mátéfi Domokos, Németh Albert, Dr. Kovács Sándor, Botár János, Borbély Sándor, Dr. Sándor Balázs, Pál Miklós, Dr. Bedő Árpád, Pál Ferencz, Dr. Balázs Ferencz.

A br. Baldácsy prot. alapítványi bizottságba rendes tagnak: főtitst. Ferencz József és Dr. Bedő Albert, póttagnak: Gál Jenő.

Ezen kívül megválasztottak: a jogügyi, pénzügyi, nevelésügyi, nyugdíjügyi bizottságok és a III-ad foku fegyelmi bíróság tagjai.

V.

Felköszöntő a Berde-serleggel.¹

Midőn e diszes serleget fölveszem, nézem s olvasom annak feliratát: „Berde Mózsa emlékének az unitárius egyház“, a kegyelet, hála és kötelesség érzete támad föl keblemben s így társaságunk minden tagjának keblében is; mert ez amaz egyik nagy jóltevőnk emlékét ujtja meg lelkünkben, a ki legnagyobb, fejedelmi alapítványt tett unitárius egyházunk javára, oly czélből, hogy ő, a ki életében a haza, egyház és iskola jóllétéért, felvirágzásáért lelkesen és sikerrel munkált, küzdött és áldozott, halála után is hathatósan mozditja elé ezek szellemi életét, hogy áldozatkész példájával, az anyagi javak bőségével a késő utódok előtt is a nemes gondolkozásnak, a lelkes munkásságnak és az örök javak szerzésének legyen irányítója, utmutatója és segítője.

Berde Mózsa nagy alapítónknak egész életén keresztül ama nemes és szent czél lebegett szemei előtt, hogy kitartó munkássággal, takarékossgal és önmegtadással szerzett vagyonát egyházunknak s főleg iskoláinknak hagyván, legyen az a vallásérkölesi élet, tanítás és nevelés, szóval a szellemi élet alapjává, táplálójává és emelőjévé.

¹ Mondatott a főtanácsi Berde-ebéden 1909 aug. 29-én.

Igen, mert ő az anyagi javak, a földi birtok szerzését nem célnak, hanem eszköznek tekintette, egy valódi cél elérésére: a szellemi életre s annak minél tökéletesebbé tételére. Így tette bölcs tapasztalata szerint földi javait, a holt anyagot egyházunk birtokába való juttatással a szellemi élet feltételévé, biztosítójává, mivel úgy volt meggyőződve, hogy unitárius egyházunknak, melynek élete biztos, fennállása a közjóra hasznos, a hasonló intézetek közt hivatott is az általa hagyományozott birtokokat egy magasabb lét, felsőbb ország kincseire fölváltania.

Ő tudta és átérezte annak igazságát, hogy a kié a föld, azé az ország. Mondá és meg is valósította: A vagyona arra való, hogy birtokosa általa független lehessen és a fölöslegből jót tehessen. Jót tett egyházával, unitárius anyaszentegyházunkkal, hogy ez eszméit terjeszthesse s új meg újabb nemzedékeket nevelhessen, erős hazafiságban, tiszta erkölcsben, józan vallásosságban és egyházi hűségben, hogy így a szellemi élet gyarapodást vegyen még a földből is. Támadjon élet, mozgalmas, tevékeny élet, világosság, felsőbb szellemi élet országa a természetnek különben lomha, mozdíthatlan és homályos alsó országából is.

Erre akart módot és alkalmat adni végrendelkezésével. Azt akarta, hogy egyházunknak hagyományozott birtokai, anyagi javai, melyek a természetben az ásványvilághoz, az élet nélkül való alsóbb részhez tartoznak, a felsőbb szerves világ: a növény, állat és ember által megelevenüljenek, életre keljenek. Mert tudta, hogy a magasabb szerves életnek kell lenyulnia az ásványország alsó, holt világába, hogy annak részecskéit, elemeit átalakítva, megneemesítve felhozza az élők hatáskörébe. És ki tagadhatná, meglepő egységes törvény van a természeti és szellemi világban. Mindkét világban az élet, illetve felsőbb élet közbelépésére van szükség mindenkor, valahányszor kő, növény vagy ember átlép az alsóbb körből a felsőbb körbe. Így hitünk szerint keresztényi életünk egy magasabb világból, Isten országából, Isten lelkéből veszi életét. Mert a míg a természeti emberek csak egy alsóbb körbe tartoznak, mindaddig, a míg csak esznek, alusznak, dolgoznak, gondolkoznak, élnek és meghalnak, addig a szellemi embereket Isten lehellétével érintvén, illetvén, egy magasabb körbe emeli fel az ujjászületés által s azután ezek lesznek az irás szerint olyanokká, a kik az Isten országát meglátják.

És vajjon nem látjuk-e a természeti és szellemi világ emez egyező törvényét beteljesülve évről-évre halhatatlan emlékü alapítónk

intézkedésében? Hagyományozott ingatlanai és egyéb javai ugyan magukban nem volnának egyebek élettelen, holt anyagnál; de ezekből életet vált ki a növény: egy nemesített gyümölcsfa s szép és hasznos életet él. A növényből viszont egy felsőbb körben magasabb életet vesz föl az állat: a szorgalmas méh, a mely a természeti ember jóllétének eszközévé válik; s végül a természeti embert a valóságos és erkölesi nevelés fölemeli a szellemi ember körébe, a kihez alányul a tökéletes élet, az Isten s az örökké valóság részesévé teszi. Ott a buni birtok, melynek holt anyagából, földjéből aranykalász vesz föl életet s azon izmosodik és erősödik fel a természeti ember honszerető polgárrá, buzgó egyháztaggá és szellemi emberré, Isten országában, az örökéletre.

Ily nemes volt akarata s örökéletre kiható célja halhatatlan emlékü nagy alapítónknak végintézkedésében.

Egyházunkon és ennek mindenkori tagjain a sor e végintézkedést kötelességszerűleg hiven teljesíteni, megvalósítani, a miért mindnyájunknak mindinkább föl kell emelkednünk a természeti ember köréből, hogy ne csak együnk, igyunk, aludjunk, dolgozzunk, gondokozzunk, éljünk és meghaljunk; hanem föl kell emelkednünk fölebb-fölebb a szellemi ember körébe s onnan a végtelen tökéletesség körébe Istenhez. Törekedjünk azért eképpen mindnyájan méltókká lenni az ő dicső emlékéhez.

Berde Mózsa nagyszerű alapítónk áldott emlékét éltetem.

KELEMEN ALBERT.

G o n d o l a t o k .

1908. július 13. Tudjuk, szemléljük mindennap azon sok nyomoruságot és emberi szerencsétlenséget, melylyel az életben léptenyomon találkozunk. Egész ártatlan, gyakran igen érdemes egyéneket látunk földig sujtva magunk előtt elvonulni: megnyomorodott, elcsigázott testiü koldusok, vagy kinos, gyógyíthatlan betegségben sanylődők csoportja tűnik fel reményvesztetten az élet sanyaru jármát huzva. Emitt megtört alakú, halványszínü fiatal anya vonsozolja maga után két gyermekét, míg a harmadikat karján hordja: a nyomoruság élőképe. Meg-meg áll, körülnéz — a járókelőket vizsgálja bádgyadt, fürkésző szemekkel, hogy kitől kapna valamit. Amott a börtönben ártatlanul elítélt fogoly sanylődik. Mert az is megesik a körülmények összejátszása folytán. Ő tudja, hogy ártatlan — mondja — esküszik reá, de birái nem hallgatták meg. Elítélték, mert nem tudta ártatlanságát bizonyítani. És így tovább mindenütt más csoportulásai az emberi nyomoruságnak. Csak ha meggyújtjuk azon hatalmas rözse szakaszt, melyet az élet eseményei nap-nap után összehordanak, annak felesapó lángjánál láthatjuk meg mindazon nyomoruságokat, melyek között az emberek egy része él.

S míg az élet folyamának ezen most átkutatott pontján összeszorul szivünk az emberi szenvedések láttára: a tulsó partról vig zene ütemjei hallszanak át. Ott örülnek az életnek. Nincs küzdés, bánat. Mit törődjenek a más bajával, midőn könnyen élhetnek, az örömek telt poharát bőven szürcsölgetik, habár arra semmi munkával sem szolgáltak reá. Lehetetlen, hogy ilyenkor ne jőjjen meg róla, és meggyőződésé ne váljon az emberben azon tudat, hogy lenni kell a halál után még egy más életnek, a hol majd minden, a mi itten rosszul volt és van — kipótolódik.

Hisz a jóságos, kegyelmes, igazságos Isten, igazságot kell, hogy szolgáltasson egyszer mindenkinek, melyet nem talál fel a földön.

Sok minden eszünkbe jut; csak nem a jó tett, melyet élveztünk.

A fiatalság olyan, mint a megvadult csikó, melyet futásában nem lehet feltartóztatni. Midőn már nagyon előre haladott a téves irányban — látva és érezve a sikertelenséget — tér meg oda, honnan ki kellett volna indulnia. S különös, akkor sem magát hibáztatja, hanem a körülményeket.

BR. PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

The bearings of the darwinian theory of evolution on moral and religious progress. By *F. E. Weiss* D. Sc. F. L. S. Professor of Botany in the University of Manchester. p. 63. London, Philip Green. 1909. — Darwin születésének századik évfordulója sok művet hozott elő. Különösen hazájában adóztak munkássága és elmélete iránt elismeréssel. A fejlődés Darwin óta a tudományos gondolkodásban törvénynyé emelkedett s hatása az ismeret minden ágában tagadhatatlan. Méltán lehet annak az erkölcsre és vallásra való vonatkozásairól is beszélni. Ez hozta létre az előttiünk levő munkát is, melyet írója az unitáriusok évi közgyűlésén olvasott fel. Darwin személyileg is összeköttetésben állott az unitárius egyházzal. A shrewsbury-i unitárius templom falába beillesztett emléktáblán e felirat olvasható: „Darwin Robert Károly, a „Fajok eredete“ szerzőjének emlékére, ki életének korábbi szakában ez egyháznak rendes tagja, e templomnak rendes látogatója volt.“ Később kifejtett elmélete sem választotta el őt a vallástól, hanem csak arra szolgált, hogy azzal a természet csodái és Isten művei teljesebb megértést nyerjenek.

A mit a darwinismus, közelebb véve a dolgot, nyújt az erkölcs és vallás megmagyarázására, hogy az erkölcsi természet kezdete némely állatnak ösztönszerű jellemvonásaiban található, főleg amaz ösztönökben, melyek a faj fentartására irányulnak, a „gregarious instinct“-ben, később az embernél a „social instinct“-ben, mely a műveltség magasabb fokain erkölcsi eszményekkel jelentkezik; a vallásra nézve pedig, hogy a vallások is nem egyszerre állottak elő, hanem fokozatosan fejlődtek és hogy még azok a vallások is, melyek egyes nagy vallástanítók nevével társulnak, oly alapon épültek fel, mely folytonos növekedésnek és változásnak a terméke.

A vallás az ugynevezett „animismussal“ kezdődik és onnan jut számtalan fokozaton keresztül a kereszténységig. A darwinismusnak egyik legfontosabb hatása az összehasonlító vallástudomány, mely a vallási nézetek tisztázására és további haladásra vezet.

A tudós szerző a darwinismusnak hivatott magyarázója s művével és gondolkodásával hozzájárul annak a megerősítéséhez, hogy a vallás és a tudomány egymással összeférhetnek.

Három értekezés. Irta *Perczelné-Kozma* Flóra. 30 l. Budapest. Franklin-társulat. — „A theismus eszméje a philosophia történelmében“ az első ez értekezések közül. A tanult író a theismus létjogosultságát a bölcelem történelméből mutatja meg és arra következtet, hogy a társadalom javítását a theisticus magaslaton álló nyugodt socialismus útján kell keresni s nem az atheisticus socialismusban, melynek forradalmi többszere vérontásra vezetnek. Sajnálattal látja, hogy a keresztények vagy tulságosan orthodoxok, vagy „szabadgondolkodók“, atheisták, s Spinoza és Mendelssohn Mózes népe is szintén többszere vagy az orthodoxyába merül el, vagy a Marx-féle nézetnek hódol. — A második értekezés a „Modern szabadgondolat és reformatioi haladás“ czimet viseli. „A szabadgondolat“ a hazafias érzést is elavultnak tartja, a reformatioi gondolat ellenben nemcsak megismeri azt, hanem táplálja. — A harmadik értekezés az „Andesek Krisztussát“ mutatja be, azt a szobrot, mely a Cordillerák legmagasabb csucsán áll, s melyet Chile és Argentina köztársaságok emeltek egymás ellen folytatott háboruk után a béke jeléül. Háborus hírek hatása alatt a béke érdekében irt találó cikkek. Mind a három értekezést az a szabadelvű szellem longi át, mely az írónek éltető eleme s munkásságának forrása tanulmányal folyton mélyítve és terjedtebbé téve.

Sz: 952—1909.

Pályázat egyházi beszéd megírására.

Közönséges vasárnapi ünnepre népszerű nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestáns hitélet szabadelvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének a serkentésére. A beszéd Pál apostol rómabeliekhez irt levele 8. r. 39. versében foglalt ez alapigékre irandó: „Sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény el nem szakaszthat minket az Istennek szerelmétől, mely van a mi Urunk Jézus Krisztusban.“

A beszéd terjedelme Cicero betűkkel nyomtatva nyolezad alakban legfennebb 12—16 oldalra terjedhet.

A pályadíj egyszáz kor., mely a hírlap kihirdetése után csak absolut becsű eredeti beszédnek adatik ki.

A birálat eredményét az 1910. évi egyházi főtanácson hirdetik ki; a birálatot pedig az E. K. Tanács által a kolozsvári unitárius Kollegiumban tanító felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott bíráló bizottság teljesíti.

Pályázhat minden felszentelt unitárius pap, kivéve az előbb említett Kollegiumban tanító tanárokat és papokat.

A pályaművek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön borítékba zárandó s az a boríték a pályamunka jeligéjével látandó el.

A pályaművek 1910. évi május hó 1-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkezett művek pályázatra nem bocsáttatnak.

A pályamű a nyertes szerző tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető” című unitárius folyóiratban kiadatik.

Nyomatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt. 1909. évi szeptember hó 24.-én tartott üléséből.

Ferencz József
unitárius püspök.

Végh Mihály
titkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Hausrath Adolf, a jeles theologus író 72 éves korában Heidelbergben aug. hónapban elhunyt. Egyike volt Németországon azoknak, kik a theologia és az általános műveltség közti egység szószólói — a Protestantenvereinnak Pflaidererrel együtt kiváló munkása, Hase Károly irányának méltó folytatója. Szépészeti érzék és a mellett lendületesség jellemzik iratait; nem a tudósoknak, hanem a művelt nagy közönségnek írt. Nevezetesebb művei, melyek mindenkor olvasóra találnak: „Neutestamentliche Zeitgeschichte”, mely több kiadást ért: „Strauss” két kötetben; „Rothe” két kötetben; „Luther”. Ezekon kívül Taylor György álnév alatt írt egy pár történelmi regényt is, mint „Antinous”, „Klythia”. 1906 óta, mikor a tanári széktől megvált, „Jésus und das neue Testament” című munkával foglalkozott, de ez befejezetlenül maradt. Hausrath fényes nevet hagy hátra a protestans irodalom történelmében.

Wendte W. Károly, „a szabadelvű vallásos gondolkozók nemzetközi tanácsának” Bostonban lakó titkára a nyáron több hetet

töltött Európában az 1910-iki Berlinben tartandó congressus előkészítése czéljából. Nehány napi angliai tartózkodás után Párist látogatta meg, hol Roberty lelkészszel, az Oratoire templom szónokával, báró Schicklerrel, a francia protestansok egyik vezető férfiával, Huttin abbéval, a modern katholicismus e bátor és tehetséges képviselőjével, Bonet-Maury prot. történelemíróval s több mással folytatott beszélgetést. Hollandián és Schweizon át Németországba vitte útja. Itt a Protestantenverein elnökével, dr. Schrader Károlylyal és a rokon egyetek képviselőivel megállapította főbb pontokban a congressus programját. Nagy és fontos kérdések kerülnek tárgyalás alá a congressuson. Felolvasással vagy beszéddel részt vesznek a többek közt Harnack, Troeltsch, Bousset, Rade, Naumann, Baumgarten, Groenewegen, Erdmans, Bonet-Maury, Montet, Ragaz. Wendte a legjobb reménnyel néz a berlini congressus elé; sőt az azután jövő, az 1913-iki congressusra nézve is megtette az előlépéseket, a francia liberalisok ohajával találkozva.

Loyson Hyacinthe ezelőtt negyven évvel prédikált utószor a párisi Notre-Dame templomban. Szabadelvű beszédekert mondott s ezért az egyházi hatóság elhallgattatta, a mint elhallgattatta előtte Lacordaire-t és utánna Didon abbét. Hyacinthe jelenleg a genfi egyik róm. kath. egyházközségnek a papja s még ma is birtokában van szónoki erejének és angolországi barátainak kilátásba helyezte, hogy a jövő tavaszkor el fog látogatni Londonba és prédikál az angol közönség előtt.

Abbot Ezra. Amerikai theologus. Harnack Adolf azt mondta róla: „Abbot neve mindig helyet foglal el a bibliai tanulmányok történetében“. 1819-ben született Maine államban. Görögül anyjától tanult, a ki annyira jártas volt e nyelvben, hogy az új szövetséget jól tudta olvasni. 1856-ban segédkönyvtárnok lett a Harvard egyetemen s 1872-ben az új szövetségi criticismus tanára. Doctori czimet a Harvard és Yale egyetemeken szerzett. Életét az ujszövetség szövegkritikájának szentelte. És ebben csaknem versenytárs nélkül állott Amerikában. Tanulmányozta az ujszövetséget és a korai keresztény iratokat s a szöveg tisztán látása mellett bé tudott hatolni az iratok szellemébe. Legnagyobb munkája az ujszövetség Tischendorf-féle görög szövegének nyolczadik kiadásához irt Prologomena. Az amerikai unitáriusoknak e tudós theologusa 1884-ben halt el.

Franklin Beniam, a XVIII-ik százban élt amerikai nagy ember, híros államférfiú vallásáról Lord Brougham ezeket jegyezte

fel: „A vallásos eszmék mindig foglalkoztatni látszottak szellemét. A vallásnak épp oly meleg védelmezője volt, mint a milyen barátja a szabadságnak. Az Isten hatalma, bölcsesége és jósága épp annyira gondolatában van, mint az emberiség jogai és boldogsága. A kegyes érzelmek nyilvánulnak mindenütt nála. E kitünő ember példája megtaníthatja a csufolkodókat az emberszeretet tisztelésére, másokat meg arra, hogy a vallás iránti tisztelet egészen összeillő a józan gyakorlati értelemmel. Franklin valóban kegyes érzelmű ember volt. S a menyire irataiból látszik, az unitarius iskolához tartozó keresztény... — Franklin 1774. ápr. 17.-én együtt imádkozott azokkal, kik Angliában az első unitárius templomot, az essex-streetit, megnyitották. S bár formalisan egy egyházhhoz sem csatlakozott, de egész életén keresztül legjobb barátságot tartott fenn Dr. Priestleyvel és Price-al, az angol unitarius mozgalom vezetőivel. Halála előtt nem sok idővel hitvallását ezekben foglalta össze: „Hiszek egy Istenben, a világegyetem teremtőjében; hiszem, hogy az ő gondviselése kormányozza a világot; hogy őt imádni kell; s hogy a legtehetségesebb szolgálat, melyet néki nyújthatunk, ha jót teszünk az ő többi gyermekeivel; hiszem, hogy az ember lelke halhatatlan és a jelen életben való magaviselete igazságosan fog a jövő életben megítéltetni. Ezeket tartom minden józan vallás lényeges pontjainak. A mi a Názárethi Jézust illeti, úgy gondolom, hogy az ő erkölcsi rendszere és vallása, úgy a mint ő hátrahagyta, a legjobb, melyet valaha látott a világ vagy látni fog; de úgy fogom fel, hogy azt rontó változtatások érték. Nekem az angolországi jelenlegi disszidentek legtöbbszörével kétségem van az ő istensége iránt; habár ez oly kérdés, melyre nézve én nem dogmatizálok, mivel nem tanulmányoztam azt és szükségtelennek is vélem, hogy most azzal foglalkozzam, mikor nem sokára azt várhatom, hogy megismerhetem az igazságot kevesebb fáradsággal“.

Választás és kinevezés. Váry Albert székelyudvarhelyi lelkész, folyóiratunknak, theologiai tanulmányairól ismert munkatársát az ideai egyházi főtanács a kolozsvári főgymnasiumhoz vallástanárnak választotta meg. — A székelyudvarhelyi papságra a megejtett választás után a főtiszt. püspök ur *Böloni* Vilmos sepsi-kőröspataki lelkész nevezte ki, socialis tanulmányokat író munkatársunkat. — A kolozsvári egyházköztségbe, *Csifó* Salamon lelkész-tanár a theologia ujrászervezetével teljesen átmenvén a tanárságra, hitoktató-lelkésznek választás után *Ürmösi* Károly hom.-jánosfalvi lelkész nevezetett ki, az ifjabb generatiónak egyik törekvő, munkás tagja.

Értesítők. A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1908—1909-i iskolai évről. Szerkesztette dr. *Gál* Kelemen igazgató, a theologiai részt dr. *Boros* György dékán. Az értesítőt *Pálfi* Márton tanár tartalmas czikke nyitja meg, a melyben „a latin nyelvnek az új módszer szerint való tanítása“ körül szerzett tapasztalatait mondja el. Ez a módszer a latint az élő nyelvek módjára, gyakorlati uton akarja taníttatni és megkedveltetni s a főgymnasiumban használt vezérkönyv egy kis római fiúnak Sextusnak életörténetén vezeti végig a tanulót. A könyvecske igen szerencsésen állandó érdeklődést tud tartani s játszva tanulták. Módszere szerencsés középút a régi száraz grammatizáló s a modern, de nem mindenben jó direkt módszer között, mert magát a nyelvet használja fel a tanítás eszközéül, de nem

hirdeti, hogy alapos nyelvtani ismeret nélkül is lehet boldogulni s szabad kezét ad a tanárnak, hogy a tanításba annyi életet vigyen be, a mennyit akar, tud s kibír. Pálfi elmondja érdekes tapasztalatait, példákat is ad elért, szép eredményéről, de kiemeli a tanítás e módjának két nagy nehézségét: a tanulók különböző felfogó és értelmi képességének nagy különbségét s az összes tanulók folytonos, élénk részvétellel menő tanítása miatt a fegyelmzés bajosságát. Annyit bizonyosnak tart, hogy „ezzel a módszerrel a latinnyelv nem lesz többé réme az iskolának s ugyanazt és ugyanakkora eredményt könnyebben, szebben, élvezetesebben, tanár és tanítvány igaz gyönyörűségére lehet elérni. — Dr. Boros György „Uj theologia és unitarizmus“ czímen elmélkedik a pap feladatairól a haladó tudomány kívánatai mellett. Nagy igazságot mond ki az uj theologia abban, hogy „a jövő papjával nem fognak megelégedni, ha csak theológiát s annak különböző csoportjait, a filozófiát s annak rendszereit ismeri, hanem megkövetelik tőle, hogy az embert s annak összes egyéni és egyetemes viszonyait ismerje, értse és irányítani tudja.“ Erre kell törekedni az uj unitarizmusnak is. — Az iskolai év megnyitása a theológián 1908. szeptember 10.-én, a főgymnasiumban szeptember 6.-án történt. A theológián a négy éven volt 13 hallgató. Papjelölt volt 14, kik közül évközben 8 foglalt el állást. Külföldön az idén — sajnos — senki sem tanult, mert az ösztöndíjakra nem volt jelentkező. — A főgymnasiumban a vallástanári állás végleges szervezése befejeződött s az 1898-ban kötött állami szerződés kedvező módosítása folyamatban van. A tanárok lakáspénzének ügye rendezést nyert. Az 1888-ban végzetek 20 éves találkozójuk alkalmával régi alapítványukat 310 koronával gyarapították. Gyarapodtak más alapok is. Fölvettek 325 nyilvános- és 16 magántanulót. Ezekből vizsgázott 310 rendes és 15 magántanuló. (Ezekből unitárius 156.) Az érettségi vizsgálatok június 25—30 napjain folytak le. Jelesen vizsgázott 5, jól 5, egyszerűen 21, javítóra utasítottak 9-et. Egy évre bukkott 4. Az intézetben lakott 162 tanuló, közülök unitárius 125. Az ifjuság egy része az év folyamán nagyobb kirándulást tett Budapest, Fiume, Pola felé. (tr.) — A *székelykereszturi unitárius gymnasium értesítője*. Szerkesztette Pap Mózes igazgató. Az értesítő elején az igazgató iskolai évet megnyitó beszéde áll, melyben a tanulóknak szívükre köti, hogy kiválóbb tanulórsaikra ne irigykedjenek, hanem hozzájuk hasonlók igyekezzenek lenni és a vallás, az igazi hit áldásairól szól. *Szolga* Ferencz a természetrajzi oktatásról szóló értekezésében a szépérzék fejlesztésére irányítja a figyelmet. A természetrajzi oktatás bő anyagot nyújt a szép szemléltetésére. „Demeter János emlékezetében“ Pap M. a gymnasium régi jóltevőjének áldoz hálás kegyelettel. Az intézetbe beiratott 204 tanuló, vizsgát tett 191 tanuló. Közülök unitárius 103. Jelesen tanult 5, jól 32, elégségesen 93. (t.)

Gyász hírek. Péterfi Lőrincz kir. járásbirósági irodatiszt aug. 13-án életének 44-ik évében Háromszék megyében Nagyajtán rovid szenvedés után megszünt élni. Az egyházi és községi közügyeknek egy lelkes munkása hunyt el benne. Halálát gyászolják szülei, id. Péterfi Sándor birtokos és neje, testvérei ifj. Péterfi Sándor birtokos és Péterfi Albert székelykereszturi járásbíró és számos rokon. — Pap Mózes székelykereszturi gymn. igazgatót és nejét fájdalmas veszteség érte szeretett kis fiok *Pap András* sept. 9-én történt halálában. — *Vári Elek*né Ferenczi Ilonka életének 27-ik, boldog házasságának 4-ik évében sept. 14-én, hosszas szenvedés után, Medeséren örökre elaludt. Ferenczi Áron medeséri lelkész teányát veszttette az elköltözöttben.